

כנס המחקר תשע"ט
יום רביעי, ח' בחשוון, תשע"ט,
17 באוקטובר 2018

סדר יום :

09:00-09:30 התכנסות וכיבוד (רחבת סימה)

09:30-10:00 פתיחת כנס המחקר (אודיטוריום)

פרופ' יחזקאל טלר – נשיא האקדמית גורדון

פרופ' ליהוא זיסברג – ראש רשות המחקר

פרופ' איליה סיניצקי – יו"ר כנס המחקר

10:10-11:30 מושבים מקבילים – סבב ראשון

11:30-12:00 הפסקה

12:00-13:20 מושבים מקבילים – סבב שני

13:20 ארוחת צהריים

חברי הועדה: אירית אברהם (מזכירת הוועדה), פרופ' ליהוא זיסברג,

פרופ' דיצה משכית, פרופ' איליה סיניצקי (יו"ר)

מושב א' 10:10-11:30

<p>אסטרטגיות הוראה-למידה: השוואה בין אוכלוסיות חדר 512</p>	<p>חקר עולמה של הספרות חדר 511</p>	<p>מכללה חוקרת את עצמה חדר 510</p>
<p>יו"ר - ד"ר מסדה סטודני</p>	<p>יו"ר - ד"ר גליה שנברג</p>	<p>יו"ר - פרופ' דיצה משכית</p>
<p>רונית מלאכי, ד"ר שושי דורפברגר <u>תרומתם של סוגי הוראה שונים לזכירת עובדות הכפל בקרב תלמידות יסודי בחינוך הממלכתי-דתי</u></p>	<p>ד"ר שי רודין <u>"קשה שלא להתרגש כשחלומך הגדול ביותר מתגשם": לסוגית מאפייניהן של ביוגרפיות ישראליות לילדים ולנוער</u></p>	<p>ד"ר נגה מגן-נגר, ד"ר רוקסנה רייכמן <u>עבודות הגמר בלימודי תואר שני לחינוך – מה תכליתן?</u></p>
<p>ד"ר דיקלה לוי, פרופ' דוד צוריאל <u>אסטרטגיות למידה מתווכת במשפחות של ילדים עם מוגבלות שכלית בהשוואה למשפחות של ילדים עם התפתחות תקינה- העברה בינדורית</u></p>	<p>ד"ר רבקה צור-ברזניץ <u>עשבים שוטים ב"דשאים סגולים" עיון בסיפורה של סביון ליברכט "דשאים סגולים" (1988) בזיקה לקמפיין #MeToo</u></p>	<p>ד"ר אביטל הכט, פרופ' אילנה לבנברג <u>בין ענישה לחניכה תובנות מקורס ריענון כללי התנהגות במוסד אקדמי להוראה</u></p>
<p>ד"ר חוה וידרגור, עדן רשקובסקי, מרי-לין מנור <u>תפיסת מורים ותלמידים את הלמידה הרב גילית בבית הספר היסודי</u></p>	<p>ד"ר יאיר קורן-מיימון <u>"על אשר אמצא מרגוע בכתביי" - כתיבת סיפור חיים כתהליך טיפולי בנובלה "בדמי ימיה" מאת שמואל יוסף עגנון</u></p>	<p>צוות מוביל תכנית עמית אקדמיה <u>הטמעת למידה מבוססת תחקיר במסגרת תכנית עמית אקדמיה</u></p>
<p>ד"ר ליאת פדר, פרופ' סלים אבו רביעה <u>בחינת השפעת "טרנספר קוגניטיבי-רטוראקטיבי" (CRT) של מיומנויות לשוניות מהשפה האנגלית (FL) לשפה העברית (L1) בקרב שלוש קבוצות קוראים: דיסלקטים, חלשים ותקינים</u></p>	<p>ד"ר שרה מאיר <u>"איננו מדברים על אהבה" - על יחסי אם-בן בשירת דליה רביקוביץ</u></p>	<p>ד"ר ארנת טורין, פרופ' ליהוא זיסברג <u>בעיני המתבוננת? התנהגויות מרגיזות של מרצים בעיני סטודנטים</u></p>

מושב ב' 12:00-13:20

מיתוסים ודמויות חדר 510	סוגיות חברתיות בישראל חדר 511	סוגיות בהוראת המתמטיקה חדר 512	היבטים מעולם הניהול חדר 514
יו"ר - ד"ר שירלי נתן-יולזרי	יו"ר - ד"ר ארנת טורין	יו"ר - פרופ' אילנה לבנברג	יו"ר - פרופ' ליהוא זיסברג
ד"ר גליה שנברג <u>דמותו של החליץ בין פריון למוות:</u> <u>קוקופלי והחליץ מהמלין</u>	ד"ר עדנה אור, ד"ר רוני קספרסקי, ד"ר רינת כספי <u>האפקט הכפול של תוכנית</u> <u>התערבות לקידום אוצר מילים של</u> <u>ילדי גן ממצב סוציאקונומי-נמוך</u>	ד"ר אבי סיגלר, שולה וייסמן, פרופ' משה סטופל <u>העצמת השימוש בשטח להעשרת</u> <u>"ארגז הכלים" לפתרון בעיות</u> <u>והוכחות במתמטיקה</u>	אבינועם יומטוביאן, ד"ר ניצה שוובסקי <u>תרבות רגשית, ביטוייה ומאפייני</u> <u>ניהולה בעבודת הצוות בשני בתי</u> <u>ספר תיכון</u>
ד"ר רות פידלר <u>'סיפורה של שפחה' וצדה האפל</u> <u>של רלוונטיות המקרא</u>	ד"ר מירית שרון, ד"ר דבורה קלקין פישמון, ד"ר לאה הגואל <u>משחקן משני לשחקן ראשי בזירה</u> <u>החינוכית: הטמעת מודל חינוכי</u> <u>להשתתפות אזרחית פעילה של</u> <u>תלמידי בית - ספר יסודי</u>	פרופ' איליה סיניצקי, ד"ר אבי סיגלר, מרינה סיניצקי <u>הפיכת התהליך: משימות חקר</u> <u>לסטודנטים כמקור לבעיות</u> <u>מתמטיות למוריהם.</u>	מיכל בוכבינדר, ד"ר אביבה אבידן <u>אפיונים של מערכות היחסים בין</u> <u>מנהלי בתי ספר יסודיים עם</u> <u>ההורים</u>
ד"ר יצחק (צחי) בלאו, ד"ר ליאת מנדלבאום – סובלב <u>מגמות פולמוסיות במעשיה של</u> <u>הלני המלכה</u>	ד"ר סלוייה סאבא סעדי <u>להיות מורה ערבית</u> <u>בישראל – כיום</u>	ד"ר ליאורה נוטוב <u>כשמתמטיקה פוגשת אומנות:</u> <u>תרומת שילוב יצירות אומנות</u> <u>להבנת מושגים מתמטיים</u>	חדוה שולץ, פרופ' אליעזר יריב <u>פעולות מנהלים לתיקון טעויות</u> <u>שהם עשו בניהול כוח אדם</u>
ד"ר שירה גולני <u>סוגות בבריאה: שילוב רשימות</u> <u>בסופי יצירות במסופוטמיה</u> <u>ובמקרא</u>	ד"ר איבנה רטנר <u>מחקר פעולה: ארוכה הדרך</u> <u>לנרטיב- יוצרים סרטים עם</u> <u>פליטים במסגרת – DEMO :</u> <u>Developing Modernized</u> <u>Curricula on Immigrants'</u> <u>Lives in Israel</u>	עידן טל, ד"ר אבי סיגלר, פרופ' משה סטופל <u>חקר של בעיית סנגו בשילוב</u> <u>הכלי הטכנולוגי הממוחשב</u> פרופ' משה סטופל, פרופ' ויקטור אוקסמן <u>ריבוי הוכחות לבעיית גיאומטרית</u> <u>אחת כגשר בין תחומי המתמטיקה</u>	ד"ר נגה מגן-נגר, ד"ר ניצה שוובסקי, ד"ר אסתר פירסטטר <u>מנהיגות החינוכית של גננות:</u> <u>ניבוי באמצעות גורמי מסוגלות</u> <u>עצמית-מקצועית בהוראה ובניהול</u>

האפקט הכפול של תוכנית התערבות לקידום אוצר מילים של ילדי גן ממיצב סוציאקונומי-נמוך

ד"ר עדנה אור*, ד"ר רונן קספרסקי*, ד"ר רינת כספי**
* האקדמית גורדון, ** המכללה האקדמית גבעת וושינגטון

רקע. ספרות המחקר מציגה מידע שפעילות התערבותית מסוימת מקדמת אוצר מילים בתחום מסוים. לדוגמא מחקרה של אודאנוג-פז וחוב' (Oudgenoeg-Paz, Volman, & Leseman, 2016) מראה כי עיסוק בתחום מסוים מוביל לשליטה באוצר מילים בתחום בו נערכה ההעשרה. לדוגמא פעילות במרחב תסייע לילדים לרכוש מילים כמו: "מעל" "מתחת" ופעילות בנושא גינה תסייע לרכוש מילים כמו: "ערוגה" "שתיל". עד כה ידוע מעט על השפעות פנימיות בתחום אוצר מילים. מחקר זה מטרתו למדוד את התועלת של תוכנית התערבות ייעודית מוכרת (תוכנית אור) לשיפור אוצר מילים ולבחון בשתי נקודות זמן (לפני ואחרי התערבות) את ההתקדמות של הילדים והאם התקדמות שחלה בתחום מסוים משפיעה על אוצר מילים בתחום אחר.

שיטה. התערבות בוצעה לקידום אוצר מילים באופן חווייתי בארבעה תחומים: צבע (זיהוי ושיום) איברי-גוף (זיהוי ושיום) מושגי מרחב (זיהוי ושיום) מושגי יחס (זיהוי ושיום). מספר המילים בכל תחום נמדד לפני ואחרי התערבות.

משתתפים. 46 ילדים בגיל טרום-חובה באזור הצפון. 31 היו ממיצב נמוך 15 ממיצב בינוני. מרבית הילדים אינם דוברי שפת אם עברית.

כלים. תוכנית התערבות חווייתית הידועה בשם "תוכנית אור" המיועדת להעשיר אוצר מילים בעזרת משחקים, שירים וניסויים מדעיים. השגי הילדים בתחום זיהוי ושיום בוצעה על ידי תצפית ומילוי שאלון מעקב על ידי הגנת מובילת ההתערבות.

הליך. גנת תוכנית אור ערכה התערבות ומעקב אחר התקדמות הילדים בזיהוי ושיום פריטים בארבעת התחומים שנקבעו. ההערכה בוצעה לפני ההתערבות וכעבור שבעה חודשים. מדידת היכולות של הילדים הייתה תוך כדי פעילות חווייתית (משחק, ניסוי, פעילות חווייתית).

ממצאים. ממצאים ראשוניים מראים שיפור גדול מאוד בהיקף אוצר מילים בכל ארבעת התחומים, כאשר קיימים הבדלים מובהקים בין הקבוצות של הילדים על פי מידת חשיפתם לספרים ועל פי השתיכותם למיצב סוציאקונומי. שיפור בתחום אוצר מילים הקשור בהיכרות עם מושגי מרחב היה קשור באופן מובהק לשיפור שהושג בנושאים אחרים, כמו: אברי גוף, צבעים ומושגי יחס במרחב. שיפור בשיום בתחום הצבעים נמצא קשור באופן מובהק לשיפור בשיום אברי גוף ומושגי יחס במרחב.

מסקנות ראשוניות. התערבות בנושא אוצר מילים יכולה להשליך על התפתחות שפה מעבר לתחום שבו נערכה ההתערבות. זהו אפקט נוסף בתרומת תוכנית התערבות לצימצום השפעותיה השליליות של מצוקה כלכלית.

אפיונים של מערכות היחסים בין מנהלי בתי ספר יסודיים עם ההורים

מיכל בוכבינדר, ד"ר אניבה אבידן

האקדמית גורדון

רקע 'מעורבות הורים' המתרחשת במערכת החינוך הינה תהליך חברתי ההולך ותופס תאוצה בשנים האחרונות הן בעולם והן בישראל. מעורבות זו נתפסת כלגיטימית לנוכח ההכרה שמעורבות ההורים בחינוך ילדיהם מקדמת את הישגי התלמידים. לאור זאת, המנהלים משקיעים רבות בפיצוח הדרך לבניית קשרים מיטביים מול ההורים, מתוך אמונה שיצירת אקלים חיובי תצמיח שותפות חינוכית מיטבית. לעידן המודרני בו מתפתחים ערוצי תקשורת טכנולוגיים שונים יש השפעה על השיח המתנהל עם הסגל החינוכי. מחקר זה בחן את תפיסת מנהלי בתי ספר יסודיים את מערכות היחסים שלהם עם ההורים, ושאלת המחקר עסקה בבחינת מאפייני מערכות היחסים של מנהלי בית הספר עם ההורים.

המחקר המוצע הוא מחקר איכותני וכלי המחקר שנעשה בו שימוש הוא ראיון מובנה למחצה. **לצורך המחקר נבחרו** שבעה משתתפים - חמש נשים ושני גברים, המשמשים כמנהלים בבתי ספר יסודיים באזורי התיישבות שונים. חמישה מתוכם בערים בצפון הארץ, ושניים בבתי ספר קהילתיים בהתיישבות חקלאית - אחד בקיבוץ ואחת בכפר. מנהלים אלו נבחרו על סמך היותם מקור מהימן שניתן ללמוד ממנו על אפיון מערכות היחסים "מנהלים-הורים".

באשר לכלי המחקר כלל הראיון שש שאלות שאפשרו לחוקרת להבין את המשמעויות הנובעות מתוך הסיפורים והחוויית האישיות של המשתתפים במחקר, ולהכיר את התפיסות והאפיונים של מערכות היחסים שבין מנהלים בבתי ספר יסודיים עם ההורים. ניתוח הממצאים נעשה בתהליך אנליטי, עם יסודות או מאפיינים אינטואיטיביים, על ידי ארגון הנתונים במבנה קטגוריאלי. כל אחד מהראיונות פורק להיגדים תוך ניסיון לתחום ולהבחין בין נושאים, רעיונות, עמדות וסיפורים שונים. לאחר מכן, שובץ מחדש בהתאם למתודולוגיה של "התיאוריה המעוגנת בשדה" (שמעוני, 2016).

ממצאים מן הממצאים עולה כי המנהלים תופסים את ההורים כחלק אינטגרלי מבית הספר ומשקיעים רבות לטיפול שותפות חינוכית. נמצא כי השימוש בשיח לקידום השותפות מתקיים בארבע רמות שונות: שיח ברמה הבינאישית המושתת על ערכי כבוד והקשבה, שיח ברמה הערכית המבוסס על ההכרה וההבנה שההורים הם חלק אינטגרלי ושותף בקהילה הבית-ספרית, שיח ברמה הפדגוגית הכולל עשייה משותפת תוך טיפוח אקלים בית ספרי בין הסגל החינוכי להורים, ושיח ברמה הטכנולוגית-תקשורתית המתייחס ליתרונות ולחסרונות של הדיאלוג בעידן הנוכחי בו השימוש באמצעי התקשורת מתרחש ללא נהלים אחידים וברורים מצד משרד החינוך. **מסקנות ראשוניות** המסקנה העיקרית שעלתה מהמחקר היא כי לתפיסת המנהל את הקשר עם ההורים חשיבות מכרעת על פיתוח ובניית מערכות היחסים עם ההורים בבית הספר. לאור חוויות המנהלים, מומלץ לכלול קורסים תיאורטיים ופרקטיים לפיתוח המיומנויות הנדרשות לאנשי חינוך בעבודה עם ההורים, כחלק מתוכניות המשרד, במכללות לחינוך ובתוכניות להכשרת מנהלי בתי ספר.

שמעוני, ש' (2016). תיאוריה מעוגנת בשדה (עמ' 141-178), בתוך: נ' צבר בן יהושע (עורכת), מסורות וזרמים במחקר איכותני- תפיסות, אסטרטגיות וכלים מתקדמים. תל-אביב: מכון מופ"ת.

מגמות פולמוסיות במעשיה של הלני המלכה

ד"ר יצחק (צחי) בלאו, ד"ר ליאת מנדלבאום - סובולב

האקדמית גורדון

בספרות התלמודית מוזכרת במספר מקומות מלכה בשם הלני. ככל הנראה מלכה זו, חיה ופעלה במאה הראשונה לספירה במלכות חדייב, שנקראה גם אדיאבנה, ושכנה על גבול מסופוטמיה. מן המסופר על הלני המלכה, ידוע לנו שהייתה עשירה וניהלה קשרים עם ירושלים, שכללו גם ביקורים ותרומות לבית המקדש השני. יוסף בן מתתיהו ציין בכתביו, שהלני הגיעה לירושלים, התגיירה והייתה מעורבת בחיים הציבוריים והדתיים ובסוף ימיה נקברה בירושלים. רוב המחקרים המתייחסים להלני, עוסקים בעיקר בגיורה, בהשתתפותה במצוות הסוכה - כחלק מדיון על השתתפותן של נשים במצווה זו וכן בהיותה אישה שהשפיעה על חיי החכמים בימי הבית השני.

החיזוש במחקרנו הוא בניסיון לבחון את משמעותם של שלושה ממעשי הלני המלכה, המוזכרים במקורות תנאיים שונים¹ מזווית נוספת שטרם נחקרה. זוויית זו מתמקדת במעשיה של הלני כביטוי לפולמוס ששרר, בתקופת בית שני. מחקר זה מהווה המשך למגמתם של מחקרים נוספים העוסקים בדמויות נשיות והשפעתן בתקופת הבית השני וכן בפולמוסים סמויים של חכמים עם אמונות ודתות שונות שרווחו בתקופת בית שני ולאחריו. כרקע להבנת המחקר חשוב להדגיש שבתקופת בית שני ולאחריו שרר פולמוס בין חכמים ובין קבוצות נוספות במרחב התרבותי המזרח – תיכוני שעסקו בפולחן לאל השמש. פולחן זה שבו נהגו להתפלל ולהשתחוות לשמש, היה אחד הפולחנים המרכזיים ברחבי המזרח התיכון בעת העתיקה. הדים לפולמוס זה ניתן למצוא במקורות תנאיים שונים כגון המשנה במסכת סוכה (ה,ד) והברייתא במסכת ברכות (ז ע"א) המתארים באופן מפורש מעשים או מאמרים לעומתיים כנגד פולחן אל השמש. ניתן לשער שלאחר התגירות רצתה הלני להדגיש את האמונה בהיפך הגמור מתרבות פולחן אל השמש שממנו באה ולכן מעשיה ביטאו מרכיבים שנועדו להתפלמס עם פולחן זה. המעשים שבהם מתמקד מחקרנו קשורים לתרומותיה של הלני המלכה למקדש. תרומות אלו כללו נברשת זהב שנתלתה על פתח היכל המקדש וכן לוח זהב שעליו נכתבו פסוקי פרשת סוטה, מספר במדבר. התלמודים מעידים כי פריטים אלו נצצו לאור השמש בעת זריחתה. מעשה נוסף של הלני שבו התמקדנו היה בנייתה של סוכה הגבוהה מעל עשרים אמה (מעל 10 מטרים). על פי התלמודים נצנוץ טבלת הזהב ונברשת הזהב לאור השמש, היוו סימן במקדש לתחילת זמן קריאת שמע של שחרית. כידוע קריאת שמע היא פעולה המבטאת בין השאר את האמונה בייחודו של אל מופשט כלומר ההיפך הגמור מפולחן אל השמש. כמו כן תוכן פסוקי פרשת סוטה שנחקקו בטבלת הזהב, מתכתבים עם פסוקי ספר הושע הנביא המדמים את עם ישראל, שעבד עבודה זרה בתקופתו, לאשה סוטה הבוגדת בבעלה. על רקע דימוי זה ניתן להבין שתוכן הפסוקים בטבלת הזהב, שנצצו לאור השמש, הזכיר לבאי המקדש שכשם שאין להיות כאותה סוטה המחליפה את בעלה באחרים כך אין להחליף את העבודה במקדש עם פולחן אל השמש. לאור פולמוס זה, ניתן להבין גם את הקפדתה של הלני בקיום מצוות סוכה בצורה כה בולטת. עיקרה של מצוות הסוכה הוא הישיבה בצל הסכך. כך מודגש במצווה זו מוטיב הצל שהוא ההיפך הגמור מאור השמש שאליו נחשפו ואותו עבדו במסגרת הפולחן לאל השמש. ישיבתה של המלכה דווקא בצל סוכה הבולטת למרחוק יש בה אמירה חזקה הנוגדת את פולחן אל השמש.

סוגות בבריאה: שילוב רשימות בסופי יצירות במסופוטמיה ובמקרא

ד"ר שירה גולני

האקדמית גורדון

רקע. המיתוס הבלבי 'אָנוּמָה אֶלִישִׁי', המכונה 'סיפור הבריאה הבלבי', מסתיים ברשימת חמישים שמות שניתנו לְאֵל מְרִדְדָּךְ, לאחר שניצח את יריבתו, האלה תַאֲמַת, ברא את העולם מגופה, וייצב עצמו בראש הפנתאון. סיום של מיתוס רווי 'אקשן' ברשימה מונוטונית-לכאורה, משנה את קצב העלילה ונראה מנוגד לצפייה לסיום בדמות אירוע דרמטי. זאת ועוד. עלילות נוספות ממסופוטמיה ולא פחות מכך, כמה וכמה חיבורים מקראיים נרטיביים מכילים רשימות כאלמנט האחרון, או האחרון-חסר-אחד ('אחד לפני אחרון'). מחקר זה דן בשאלות של סיבת עצם השילוב של הרשימות הללו ב'אנומה אליש' ובחיבורים נרטיביים נוספים, כמו ספרי המקרא; מדוע דווקא בסופם; והפונקציה של שילוב הסוגות הספציפיות של רשימה בתוך נרטיב פרוזאי או שירי-אפי (תוך התייחסות לשאלה של המידה בה התקיימה כלל הבחנה סוגתית ברורה בין רשימות לנרטיב בספרות המקרא ועולמו).

שיטה. המחקר הוא מחקר פילולוגי-ספרותי, הבוחן את היצירות כל אחד בפני עצמה, על תוכנה והקשרה הספרותי וההיסטורי. 'אנומה אליש' נקראה בשלמותה ונבחנו הקשרים שבין הרשימה לכלל היצירה והתפקיד שמשרתת הרשימה בתוך היצירה כמכלול. בדומה, נבחנו יצירות נוספות מהמזרח הקדום שרשימה בסופן ממסופוטמיה (בהרצאה תוצג הדוגמה המרכזית הנוספת: 'האפוס של אָנוּזִי') ומהספרות המקראית. הדוגמאות מן המקרא נבחרו לפי עמידתן בקריטריונים: (א) ספר מקראי או חטיבה ארוכה שישנה הסכמה מחקרית רחבה שניתן לראותה כחטיבה העומדת בפני עצמה, ו(ב) סיום ברשימה (בין הדוגמאות: ספרי רות, בראשית, דברים; חטיבת סיפור הכיבוש בספר יהושע). בהמשך, בוצעה השוואה בנוגע למאפיינים הרלוונטיים לשאלת המחקר.

מדגם. נבחנו מיתוסים מהמזרח הקדום שמסתיימים ברשימה בעלת אורך משמעותי, הנוטלת חלק בהעברת מסר המובע ביצירה בכללותה. המיתוסים שנמצאו משקפים מבנה עלילה בו מופר סדר ישן ו'נברא' סדר חדש, שכינונו מובע בעזרת רשימה. באנליזה הסופית סך של שלוש יצירות מסופוטמיות וכשבעה כתובים מקראיים.

כלים. הכלי המרכזי המשמש במחקר הוא הפילולוגיה וההשוואה הביקורתית בין הטקסטים השונים. כל רשימה נבחנה לפי נושאה והתפקיד שהיא משרתת בעלילה. כך לדוגמה, רשימת השמות של מְרִדְדָּךְ נבחנה לאור מוטיב נתינת השמות בעלילת אנומה אליש, והמחקר עומד על החידוש שבהענקת שמות רבים למְרִדְדָּךְ כאות הסיום של העלילה, ורשימות של צאצאים בסוף ספרי רות ובראשית נקראות לאור הדאגה שמובעת מוקדם יותר בעלילה להמשכיות המשפחתית של הגיבורים (רות ונעמי, אברהם). במחקר נעשה שימוש במהדורות המדעיות העדכניות ביותר: מהדורות ביקורתיות של המקרא ושל הטקסטים המסופוטמיים, ונבדקה הספרות המחקרית הקיימת.

ממצאים ומסקנות ראשוניות. המחקר העלה עדות לקיומו של דפוס עלילה שמצוי במספר חיבורים מסופוטמיים ובמקרא, שעניינם יצירת 'סדר חדש' וקיבועו. מחברי היצירות ועורכיהן שילבו בסופן במכוון רשימות ארוכות במטרה לשרת את המסר הכללי של היצירה בדבר מעבר מתקופת הסדר הישן לסדר החדש, כל אחד בווריאציה המתאימה לנסיבות הספציפיות של כל חיבור וחיבור. המחקר עשוי להוביל גם למסקנות סוציולוגיות ותאולוגיות על תפיסות העולם בתחום ראשית העולם, מהלך ההיסטוריה, והמלוכה בקרב אלים ואדם. הכיוונים המוצעים להמשך המחקר נוגעים להרחבת היריעה לתופעות דומות: ראשית, מחקר מקיף של רשימות המצויות בחיבורים ספרותיים מן המזרח הקדום, לא רק בסופם, אלא גם בתחילתם או במהלכם, במטרה להתחקות אחר שימוש של רשימות כינטע ז'ר' לכאורה בתוך נרטיבים במקרא לאור ספרות המזרח הקדום. כיוון שני הוא מחקר של כתובים מסוגות נוספות (כדוגמת מזמורים), המשולבים בנרטיבים בני התקופה.

בין ענישה לחניכה תובנות מקורס ריענון כללי התנהגות במוסד אקדמי להוראה

ד"ר אביטל הכט, פרופ' אילנה לבנברג

האקדמית גורדון

במאה ה-21 המוסדות להשכלה גבוהה מתמודדים עם מגוון של בעיות משמעת, חלקן חדשות לאור הקידום הטכנולוגי המהיר והזמין. בעיות אלה מטופלות לרוב על פי הנוהל והנוהג המוצגים בתקנון. מדובר בהעמדה לשיפוט בפני ועדת המשמעת המוסדית ובענישה, בין אם קלה או חמורה, בהתאם לסוג העברה. ממצאי סקרים שנעשו על דיוני ועדות משמעת מראים שחלק נכבד מהעברות היו קשורות לחוסר הגינות ויושרה אקדמית וסוגי רמיה שונים במבחנים ובעבודות. לכך מתווספות גם עברות משמעת הכוללות התבטאות לא נאותה כלפי אנשי חברי הסגל, הפרת כללי התנהגות במרחבי הקמפוס ואף אלימות מילולית. מן הראוי, שמוסד אקדמי המכשיר אנשי חינוך, יחפש דרכים שונות לטיפול בעברות אלה, מעבר לשיפוט וענישה המוצגים בתקנון המוסדי.

במחקר זה מוצג מודל ראשוני לקורס לריענון כללי התנהגות במכללה להכשרת מורים והתובנות העולות מניסוי זה. מטרתו של הקורס היתה לשקף את נושא עברת המשמעת לסטודנט. לעורר מודעות לחומרת העברה ונטילת אחריות אישית. נושא האחריות מקבל משנה תוקף כשמדובר בסטודנטים להוראה. בקורס ניסיוני זה מושם גם דגש על דמותו של איש החינוך הנושא באחריות למעשיו, גם כשאלה גורמים לו אי נוחות עם עצמו ומול סביבתו.

בקורס השתתפו 18 סטודנטים אשר נשפטו על עברות משמעת שונות. הסדנאות שנבנו במיוחד לאוכלוסיה זו כללו חיזוק של כללי התנהגות במוסד אקדמי, דיון בסוגיות אתיות בכתובה אקדמית והקניה של כלים להתמודדות עם עברות משמעת כמורים לעתיד. בסיום הקורס השיבו הסטודנטים על שאלון אשר בדק את עמדותיהם ביחס לעברות משמעת בכלל ולעברה האישית בפרט. כמו כן, נבדקו עמדותיהם ביחס לתפקידו ולתרומתו של הקורס להבנת העברה, ומידת ההכנה לנושא עברות משמעת כמורים לעתיד. מן הממצאים עולה סוגיית הענישה אשר 50% מהם הצהירו שלא ישתמשו בה כמורים בעתיד. ויחד עם זאת, הם רואים חשיבות רבה בקורס הנוכחי לא כחלק מן העונש אלא כמקור להבנת העברה האישית. עוד עולה מן הממצאים שיש לקיים מפגשים ורבי שיח על נושא המניעה והטיפול בעברות המשמעת בכל מוסד אקדמי ואף ביתר דחיפות, במוסדות להכשרה להוראה.

תפיסת מורים ותלמידים את הלמידה הרב גילית בבית הספר היסודי

ד"ר חוה וידרבורג, עדן רשקובסקי, מרי-לין מנור

האקדמית גורדון

נושא המחקר הנוכחי הוא תפיסות מורים ותלמידים את הלמידה הרב גילית בבית הספר היסודי. **רקע.** הלמידה הרב גילית הינה סביבת למידה חדשנית המופעלת בבתי ספר יסודיים ברחבי העולם וגם בישראל בשנים האחרונות כמענה לצרכים ותחומי עניין של התלמידים. **שיטה.** מטרת המחקר הייתה לבדוק תפיסות לגבי תרומת הלמידה הרב גילית בקרב תלמידים ומורים כדי לשפר את הפעלתה בבית הספר. השיטה שנבחרה היא מחקר איכותני. **משתתפים.** במחקר השתתפו 12 מורים אשר לימדו בסביבת למידה רב גילית בבית ספר יסודי ו 12 תלמידים מכיתות ג-ו' אשר התנסו בלמידה רב גילית במשך מספר שעות שבועיות. המורים והתלמידים היו משני בתי ספר באזור חיפה. משתתפי המחקר נבחרו על פי יכולתם הוורבלית ונכונותם להשתתף במחקר. **כלים.** כלי המחקר היה ראיון חצי מובנה שכלל מספר שאלות כגון: מה למדת על עצמך כמורה/תלמיד במסגרת השיעורים הרב גילאים? תארי את סביבת הלמידה הרב גילית בבית ספרך. שאלות נוספות נשאלו עם התפתחות הראיון. **הליך.** איסוף הנתונים התבצע על ידי החוקרות בראיונות אישיים שנקבעו עם כל משתתף. ניתוח הנתונים התבצע בנינוח תוכן על פי התיאוריה המעוגנת בשדה תוך שימוש בהליך בדיקת הסכמה בין שופטים לחיזוק מהימנות המחקר. **ממצאים.** מן הממצאים עלה כי תפיסות המורים כוללות מצב מצוי בו ההוראה הרב גילית מובילה לחוויית הוראה ולמידה חדשנית ולפיתוח אישי מקצועי של המורים. כמו כן, חשבו המורים כי הלמידה הרב גילית תורמת בהיבט החברתי, לימודי, אישי ובין אישי לתלמיד. המורים ציינו את האתגר בהוראת קבוצה הטרואגנית ופערי הלימוד בין התלמידים, סביבת הלמידה הפיזית ותכנון ותקצוב הלמידה הרב גילית. המורים העלו מצב רצוי של שעות תכנון וארגון נוספות, הדרכה והכשרה להתמודדות עם הוראת קבוצה הטרואגנית ותקציב גבוה יותר. לגבי תפיסות התלמידים עלה כי הם תפסו את הלמידה הרב גילית כמשפיעה על התחום הלימודי, החברתי והאישי שלהם וכי המורה, הקשר עמו והדרך שבה הוא מלמד משפיעים על חווית הלמידה והאקלים הלימודי השורר בכיתה. עוד עלה כי למקום הפיזי, סביבת הלמידה בה מתקיימת הלמידה הרב גילית ישנה חשיבות בעיני התלמידים והם היו מעדיפים שתינתן להם זכות הבחירה של תחום ונושא הלימוד. **המסקנה המרכזית** כי לאור התרומה החיובית של למידה רב גילית שעלתה מן המחקר רצוי לבחון את ההטמעה שלה בהדרגה בבתי ספר נוספים תוך קיום הדרכה והכשרה למורים לגבי אסטרטגיות הוראה-למידה מתאימות, בניית סביבת למידה מתאימה ותכנון שיתוף בין-צוותי. היבט אפשרי נוסף בהטמעה שמומלץ להתחשב בו הוא הענקת אפשרות בחירה של תחום ונושא הלימוד לתלמיד.

בעיני המתבוננת? התנהגויות מרגיזות של מרצים בעיני סטודנטים

ד"ר ארנת טורין, פרופ' ליהוא זיסברג

האקדמית גורדון

רקע. בין מרצים ותלמידיהם באקדמיה נרקמת מערכת יחסים המהווה בסיס להתפתחות ההדדית של שני הצדדים. המחקר הנוכחי מתחקה אחר התנהגויות מטרידות או מרגיזות ביחסים אלו.

שיטה. סקר תיאורי-מתאמי שבוצע דרך יישומון המאפשר הפצת סקרים דרך המרשתת.

משתתפים. 504 סטודנטים ממוסדות לימוד שונים (בעיקר מכללות להוראה, אך גם מכללות אזוריות ואוניברסיטאות בכל הארץ) השתתפו בסקר. 406 היו נשים והשאר גברים, הגיל הממוצע היה 29 (ס"ת 8.2).

כלים. נבנה שאלון שהתבסס על ממצאים קודמים מספרות המחקר בתחום, וכן על מחקר מקדים במסגרתו כחמישים סטודנטיות התבקשו להעלות על הכתב דפוסי התנהגות מרגיזים של מרצים. על בסיס ממצאים אלו נבנה שאלון דווח עצמי: השאלון ביקש מן הנחקרים לדרג כשלושים פריטי התנהגות של עצמם ושל מרצים – מחד עד כמה הם מרגיזים ומאידך להעריך את מידת שכיחותם בכיתות הלימוד. הפריטים תארו התנהגויות מרגיזות/ לא רצויות הכוללות: התנהלות בינאישית, התנהלות אקדמית, ואי עמידה בנורמות הארגוניות המקובלות.

הליך - הנתונים נאספו דרך המרשתת בשיטת כדור שלג דרך פורומים חברתיים ואקדמיים מגוונים.

ממצאים. ששת דפוסי ההתנהגות המרגיזים ביותר בעיני סטודנטים, ההתנהגויות אשר זכו לדירוגים הגבוהים ביותר במדגם היו: מרצה שאינו נותן לכיתה את המצגות שלו, עמימות בהנחיות לגבי הנדרש בקורס, מרצה משעם, הצגה אסוציאטיבית וקופצנית של חומר הלימוד, מורה המגיע לא מוכן לשיעור וכן בעל מוסר כפול: כגון מאחר ואוסר על איחורים. לגבי ההתנהגויות שלהם עצמם, דיווחו כי המחוות המרגיזות ביותר את מרציהם הן: ניהול שיחת טלפון בתוך השיעור, הגשת חומרים מועתקים ופטפוטים.

נמצאו קשרים בין משתני רקע לייחוס "מידת המרגיזות" כמו מגדר, סוג מוסד, רמת דתיות ואתניות. כך למשל: ערבים דירגו גבוה יותר מיהודים את מידת הסבל הנחוה מנוקשות וקפדנות יתר, הם גם התנגדו ביתר עוצמה למרצה מרושל בלבשו לעומת זאת, ביחס לעמיתיהם היהודים, לא הסתייגו ממרצה המרבה בסיפורים אישיים. הסטודנטים בטכניון כעסו יותר על מרצים שהגיעו לא מוכנים לשיעור, השתמשו בביטויים לא מוכרים או השמיעו דעות פוליטיות.

מסקנות ראשוניות. נראה כי מה שמוביל את הסטודנטים בהערכת המרצים היא תפיסה של "משחק הוגן" ותפיסה שהמרצה צריך לספק תנאים להצלחה. עם זאת, יש לציין כי כללי המשחק מושפעים מרוח הזמן. אנו עדים לתובענות עולה של סטודנטים לזמינות וסיוע בתנאים אלו יש לשאול באיזו מידה קנה המידה של הוגנות אינו על-זמני אלא מושפע מרוח הניאו ליברליזם, האדרת הפרט במרכז והפיכת המרצה לעוד מעניק שירותים.

תרבות רגשית, ביטוייה ומאפייני ניהולה בעבודת הצוות בשני בתי ספר תיכון

אבינועם יומטוביאן, ד"ר ניצה שובסקי

האקדמית גורדון

רקע. בשני העשורים האחרונים מספר הולך וגובר של חוקרים מסב את תשומת הלב לכך שבית הספר הנו זירה שמעורבים בה רגשות רבים, גלויים וסמויים. נושא המחקר הוא התרבות הרגשית וניהולה בעבודת צוות בבית ספר תיכון. תרבות רגשית הינה מכלול הנורמות והערכים המשותפים, המתייחסים לשאלה אלו רגשות רצוי לעובדים בארגון לבטא או להדחיק ובאיזה אופן עליהם לעשות כן. מטרת המחקר הייתה לאפיין את התרבות הרגשית בבית הספר ואת השלכותיה על עבודת הצוות, וכן לעמוד על העקרונות והאסטרטגיות לביסוס תרבות רגשית מיטבית בארגון.

שיטה. המחקר איכותני וניתוח הממצאים נעשה באמצעות גישת התיאוריה המעוגנת בשדה.

משתתפים. במחקר זה השתתפו 10 חברי סגל המשתייכים לצוותים שונים ביניהם מחנכים, רכזים, יועצות ומנהלי חטיבה, משני בתי ספר תיכון רגילים, דומים במאפייניהם, ברשות עירונית במרכז הארץ.

כלים. איסוף הממצאים נערך באמצעות ראיון חצי מובנה: משתתפי המחקר התבקשו לתאר את תפיסתם בנוגע לניהול רגשות ולגיטימציה לביטוי רגשות בתרבות הארגון ובנוסף לתת עצות עשה ואל תעשה לעיצוב תרבות רגשית מיטבית.

ממצאים. ממצאי המחקר העיקריים מעידים, כי בתי הספר שנחקרו מאופיינים בתרבות רציונאלית הבולמת שיח רגשי וכן בהעדר ניהול אקטיבי של אופן הבעת הרגשות. מאפיינים אלו יוצרים תרבות רגשית של הדחקה, שבעטיה נגבים מחירים כבדים ברמת הפרט, הצוות והארגון כולו כגון- שחיקה, קונפליקטים תוך-צוותיים ופגיעה באפקטיביות. ממצאי המחקר חושפים את התרבות הרגשית הרצויה בעיני חברי הצוות, המאופיינת בהבעת רגשות כגון חיבה, אמפתיה ודאגה. בנוסף המחקר מתחקה אחר אסטרטגיות למימוש תרבות רגשית מיטבית, כגון הדבקה רגשית חיובית.

מסקנות ראשוניות. מסקנות המחקר העיקריות הן כי המשתתפים מדווחים שקיימים פערים משמעותיים בין התרבות הרגשית הרצויה לבין זו הקיימת. פערים אלה גורמים לעומס רגשי ולתסכול רב בקרב הסגל שרואיין. המחקר משרת את הצרכים של ניהול מערכות חינוך בשתי דרכים: ראשית, הוא מבליט את חשיבות ההתייחסות לתרבות הרגשית, הבנת מאפייניה והמודעות להשלכותיה על עבודת הצוות ויעילות הארגון. שנית, המחקר מצביע על מגמות ואפשרויות מעניינות שרצוי להמשיך ולחקור במגוון הקשרים ובמגוון כלים שיכולים לתרום להיערכות ארגונית הנדרשת לניהול תרבות רגשית מיטבית. עד כה המחקר בנושא הבעת רגשות בבית ספר התמקד ברגשות המתחוללים בין מורים ותלמידיהם, תרומתו של המחקר הנוכחי הוא בהתמקדותו בתרבות הרגשית המאפיינת את הצוות החינוכי וההנהלה.

חקר של בעיית סנגקו בשילוב הכלי הטכנולוגי הממוחשב

מר עידן טל¹, ד"ר אבי סיגלר², פרופ' משה סטופל^{2,3}

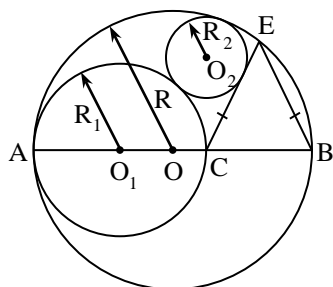
¹ סמינר הקיבוצים, ת"א, ² מכללת "שאנן", חיפה, ³ אקדמיית "גורדון", חיפה

החל מאמצע שנות ה-80 של המאה הקודמת, "פרץ" תשבץ הסודקו, בהתחלה ביפן ולאחר מכן לכל העולם המערבי, בעקבות צירופו למדור של תשבצים וחידות של העיתונות הכתובה. ישנם אנשים שהפכו להיות "מכורים" לתשבצי הסודקו, וישנם מחקרים שעל פיהם פתרון תשבצי סודקו מעכבים את ההזדקנות המנטאלית.

קדמו לתשבצי הסודקו משימות החשיבה הנקראות **סנגקו** שאיתרו בצורות גיאומטריות את המקדשים היפניים החל מהמאה ה-16 ועד המאה ה-19. ברוב תקופת שנים זו, סגרו באופן הרמטי השוגונים מבית טוקוגאווה את יפן מהעולם החיצוני והיא נותקה מהתערורות המדעית באירופה. אך גם בתקופת בידוד זו, המשיכה התרבות היפנית להתפתח מתוך עצמה. באותה עת היה **הסנגקו** - מילה ביפנית שפרושה לוח מתמטי-תחביב לאומי שכולם עסקו בו, החל באיכרים וכלה באצולת הסמוראים.

פותרי החידות הגישו אותן על לוחות עץ שעוצבו וגולפו בהידור רב. הלוחות הללו שעליהן נחרתו בעיות גיאומטריות נתלו כקישוטים מתחת לגגות המקדשים.

נבחרה בעיית סנגקו מעניינת ועליה נעשה חקר רב-כיווני. הפעילות נערכה עם פרחי הוראה למתמטיקה במסגרת קורס אקדמי בנושא: שילוב טכנולוגיה ממוחשבת בהוראת מתמטיקה וזאת לאחר שלמדו את הקורס המתקדם: שילוב תחומים במתמטיקה לפתרון בעיות.

בעיית הסנגקו

פעילות המחקר כללה את מציאת המקום גיאומטרי של מרכז המעגל שנע תוך כדי כך שהוא משיק לשני מעגלים, מציאת ערכו של רדיוס מעגל זה עם צרוף הנתון שהוא משיק גם לצלע של משולש שווה שוקיים. הוצגו שתי הוכחות שונות לתכונת השימור שמאפיינת את הבעיה. לניצול ערכה של הבעיה מבחינה המתודית והעשרת הידע המתמטי היא הורחבה ע"י הוספת כמה שאלות בסגנון:

מה עוד ניתן לשאול לגבי הבעיה .?

במעטפת של חקר הבעיה נעשה שימוש בתוכנה גיאומטרית דינמית שאפשרה העלאת השערות ובדיקתן כבסיס לכתיבת הוכחות פורמאליות.

התובנות שהתקבלו מפעילות החקר, מראה שבעיה כדוגמת זו שהוצגה יכולה לשמש לפעילות כיתתית שבה הבעיה תפוצל לתת נושאים וחלקים, וכל קבוצה של תלמידים תצטרך להתמודד עם אחד החלקים. לקראת סיום הפעילות תעשה אינטגרציה של ממצאי והישגי כל קבוצה להשלמת תכונת החקר.

אסטרטגיות למידה מתווכת במשפחות של ילדים עם מוגבלות שכלית בהשוואה למשפחות של ילדים עם התפתחות תקינה - העברה בינדורית

*ד"ר דיקלה לוי, **פרופ' דוד צוריאל
*האקדמית גורדון, **אוניברסיטת בר אילן

רקע: מחקרים מראים כי אחאים של ילדים עם מוגבלות שכלית נוטים לקבל על עצמם בשכיחות גבוהה את תפקיד העוזר, המלמד, המפעיל והאחראי באינטראקציה עם האח עם המוגבלות. אחאים של ילדים עם התפתחות תקינה, לעומת זאת, נוטים לקבל על עצמם בעיקר תפקידים ברמה החברתית של חברות, תמיכה רגשית, מודל לחיקוי והזדהות ושותפים למשחק. נראה, אפוא, כי חשוב ומעניין לבחון את התנהגויות התיווך של אחאים בוגרים לילדים עם מוגבלות שכלית במהלך האינטראקציה ביניהם. השאלה המרכזית במחקר זה הייתה האם רמת התיווך של אחאים בוגרים לילדים עם מוגבלות שכלית תהיה שונה מרמת התיווך של אחאים בוגרים לילדים עם התפתחות תקינה?! בנוסף, שאלנו האם רמת התיווך של האח הבוגר קשורה להתנהגויות תיווך אליהן הוא נחשף במסגרת המשפחה במהלך האינטראקציה עם האם.

שיטה: מרכיבי האינטראקציה התיווכית שנבדקו במחקר זה מבוססים על תיאוריית ההתנסות בלמידה מתווכת של פוירשטיין. אסטרטגיות התיווך המרכזיות שנצפו בקרב האחאים הבוגרים היו: כוונה והדדיות, משמעות, טרנסצנדנטיות, תחושת יכול, וויסות התנהגות.

משתתפים: המדגם כלל 75 זוגות אחאים ואימותיהם אשר חולקו לשלוש קבוצות: (א) **קבוצת פיגור** שכללה אחאים בוגרים בגילאי 10 עד 14 שנים ואחאים צעירים עם מוגבלות שכלית בגילאי 6 עד 11 שנים. (ב) **קבוצת השוואה מנטאלית** שכללה זוגות אחאים בעלי התפתחות תקינה אשר גילאי האחאים הצעירים הותאמו לגיל המנטאלי של האח הצעיר בקבוצה הראשונה. (ג) **קבוצת השוואה כרונולוגית** שכללה זוגות אחאים בעלי התפתחות תקינה ובה גילאי האחאים היה דומה.

הליך: התצפיות באינטראקציות אח בוגר-אח צעיר והתצפיות באינטראקציות אם-ילד הוסרטו במסגרת וידאו בשני מצבים: משחק חופשי והוראה-מובנית ונמשכו 20 דקות לכל אינטראקציה. ניתוח האינטראקציות התבסס על כלי לניתוח תצפית מובנית (OMI) שפותח על ידי קליין וחבי' (Klein, Wieder & Greenspan, 1987).

ממצאים: ממצאי המחקר הנוכחי תמכו במרבית ההשערות. אחאים בוגרים בקבוצת הפיגור העניקו, באופן מובהק, תיווך רב יותר ואיכותי יותר לאחאים הצעירים בהשוואה לאחאים בוגרים של ילדים בעלי התפתחות תקינה. בבדיקת הקשר בין אסטרטגיות התיווך של האם לבין אסטרטגיות התיווך של האח הבוגר התקבלו קשרים גבוהים ומובהקים בעיקר בקבוצת ההשוואה הכרונולוגית אך לא בקבוצות האחרות.

מסקנות: ממצאי המחקר הנוכחי תורמים להבנה מעמיקה של אופי האינטראקציה התיווכית של אחאים במשפחות בהן ילד עם מוגבלות שכלית. נראה, אפוא, כי אחאים בוגרים של ילדים צעירים עם מוגבלות שכלית משתמשים באסטרטגיות תיווך אשר נמצאו יעילות במדגמים אחרים (בתיווך מבוגר-ילד) ואף מתאימים את רמת התיווך שלהם בהתאם לצרכיו של הילד לו הם מתווכים.

Klein, P. S., Weider, S., & Greenspan, S. I. (1987). *A theoretical overview and empirical study of mediated learning experience: Prediction of preschool performance from mother-infant interaction patterns*. *Infant Mental Health Journal*, 8, 110-129.

”איננו מדברים על אהבה” - על יחסי אם-בן בשירת דליה רביקוביץ

ד”ר שרה מאיר

האקדמית גורדון

בהרצאה אתיחס למספר שירים הנוגעים לנושא יחסי אם-בן בשירת רביקוביץ כאשר הטקסט המרכזי עליו אדון בהרחבה הינו השיר ”חמצן” (מתוך **שירים חדשים** בתוך **כל השירים עד כה**, 1995). הקריאה תתייחס לרבדים השונים הנובעים מן הטקסט, תוך ניסיון לעמת אותם עם הארות, תובנות, ”וידויים”, שאלות ותהיות הנובעים מטקסטים אחרים מן הקורפוס של רביקוביץ ותוך התייחסות לביקורת הספרותית הרלוונטית לקורפוס זה. ניתן לדבר על שלושה רבדים ביחסי אם-בן בשירתה של רביקוביץ: הפרטי, הפוליטי והפואטי. ההבחנה בין שלושת הרבדים או האופניות היא לרוב מלאכותית היות והאישי הוא פוליטי והפואטי ממילא, מעצם הגדרתו, שוכן בכל שיר באשר הוא. אולם, אני מציינת שלושה רבדים אלה כדי לחדד את הערנות שלנו כקוראים לגבי מה שנקרא האמת הוידויית או האוטוביוגרפית בשיר. הביקורת הרבתה להשוות בין רביקוביץ וסילביה פלאט בעיקר בשל אובדן האב בגיל צעיר מאד (אביה נדרס כאשר הייתה בת שש) והשימוש הנרחב במיתוסים למיניהם. אולם, כפי שהעירה משוררת וידוי מפורסמת אחרת, אן סקסטון, האמת השירית אינה משועבדת לאמת הביוגרפית, אלא חותרת תחתיה כדי להגיע למקורות הרגשיים המניעים את הטקסט. גם כאשר הפרטים מסולפים ואינם בהכרח תואמים לחלוטין את הפרטים הביוגרפיים, השיר נכתב כדי לגעת ולחשוף רובד פנימי וחשיפה זו היא ה”וידוי” ולא דווקא הסיפור הנגלה.

ניתוח השיר והעמדתו מול טקסטים אחרים יחדדו את חשיבותו של האירוע הביוגרפי של אובדן המשמורת על בנה של רביקוביץ, עידו, לאחר גירושיה (1990) כאירוע מכונן המהדהד את אובדן האב. בעוד שהביקורת מרבה להתייחס לאובדן האב כאירוע מרכזי בהבנת שירתה של רביקוביץ, אין כמעט התייחסות לאירוע זה. שני האירועים משליכים זה על זה וניתן לתארם כתמונת ראי בחלק מן השירים. יחד עם זאת, מטרת המחקר אינה להבליט אירוע ביוגרפי זה או אחר כבעל חשיבות בפני עצמו, אלא לבדוק אותו בקונטקסט הפואטי בו הוא מופיע, דהיינו—לא כאמת וידויית ”עובדתית”, אלא כדינמיקה שירית המארגנת את הטקסט ומעניקה לו משמעות ופשר העוברים את גבולות הנראטיב האישי ונוגעים גם בממדים אחרים.

עבודות הגמר בלימודי תואר שני לחינוך – מה תכליתן?

ד"ר נגה מגן-נגר, ד"ר רוקסנה רייכמן

האקדמית גורדון

רקע. לימודי התואר השני מהווים חוליה חשובה ביותר בהתפתחותם המקצועית של עובדי הוראה. תכנית הלימודים לתואר שני משקפת עליית מדרגה של ממש לעומת לימודים לתואר ראשון. אחת המשימות המרכזיות במסגרת הלימודים היא כתיבת עבודת גמר יישומית כתחליף לעבודת תזה, הנהוגה בלימודי תואר שני באוניברסיטאות. עבודת הגמר כוללת מחקר עצמאי הנשען על לימודי ההתמחות. היום, לאור הביקוש ההולך וגובר ללימודים אלה, המכללות נמצאות בחיפוש מתמיד אחר אלטרנטיבות להנחיית הסטודנט, שיבטחו תוצר איכותי. המחקר הנוכחי הוא מחקר גישוש המציג חקר מקרה של מכללה אחת לחינוך. מטרת המחקר התמקדה במיפוי נושאי עבודות גמר M.Ed. של מורים-סטודנטים בזיקה לתחומי ההתמחות שלהם, ובזיהוי הקשרים בין נושא עבודות הגמר, מאפייני המחקר והציון הסופי בעבודה. החוגים בהם נבדקו עבודות הגמר הם: חינוך משלב, ניהול וארגון מערכות חינוך והוראה למידה ופיתוח סגל לתפקידי הדרכה.

למחקר היו שתי שאלות: 1. במה עוסקות עבודות הגמר של סטודנטים לתואר שני בחינוך? 2. באיזו מידה יימצאו קשרים בין חוג הלומד לבין נושא עבודות הגמר, שיטת המחקר, שדה המחקר, כלי המחקר, המשתתפים במחקר, כמות המשתתפים והציון הסופי בעבודה?

משתתפי המחקר היו 194 בוגרים-מוסמכים שסיימו תואר שני במכללה משנת 2008 עד שנת 2013, מתוכם 12 (6.2%) גברים ו-182 (93.8%) נשים. טווח הגילאים של המשתתפים נע בין 31-56. 174 (89.7%) סטודנטים מהמגזר היהודי ו-20 (10.3%) מהמגזר הלא יהודי. המחקר נעשה במתודולוגיה משולבת - איכותנית וכמותנית. **הממצאים** האיכותניים הראו שהסטודנטים בעיקר ביצעו מחקרים על מורים ובתי ספר, דבר שמאפשר להם להעמיק את הידע שלהם על עצמם כאנשי מקצוע, וכן על מקום עבודתם. הם רוצים להבין בצורה טובה יותר את עולמם המקצועי, גם מבחינה אישית וגם מבחינת בית הספר כארגון. כמו כן, נמצא שאף על פי שניתן לסטודנטים חופש בבחירת הנושאים לעבודת הגמר, רוב הסטודנטים בחוגים שונים בחרו בנושאים שקשורים לחוג שלהם ולעבודתם או לעבודה אותה הם מעוניינים לבצע בעתיד. כך למשל, רוב הסטודנטים מהחוג למנהל החינוך מבצעים מחקר על מנהלים, צוות בית הספר, בתי ספר והורים. סטודנטים מהחוג לחינוך משלב ביצעו מחקר על כיתות רגילות, על שילוב, תלמידים ולמידה. בחוג להדרכה בו לומדים יחד גננות ומורים, רוב המחקרים היו על חינוך, גישות חינוכיות, תלמידים וגננות.

מסקנות. ממצאים אלה עשויים ללמד על הזיקה הישירה והמשמעותית שבין נושא עבודת המחקר של הסטודנט לבין תכנית הלימודים של החוג בו מתמחה הסטודנט. נראה שעבודת הגמר מספקת לסטודנט צמיחה מקצועית, הזדמנות לפיתוח ידע מקצועי, תיאורטי ומחקרי מבוסס למידה אקדמית בעלת ערך. בתהליך כזה נוצר מרחב פעולה אישי המותאם לצרכים ולמטרות הפנימיים של הסטודנט, אשר נשען על לימודי ההתמחות שלו ובו זמנית תורם להשבחת עבודתו. כמו כן, ניתן להניח שההתמקדות בתחום ההתמחות של הסטודנט מעצימה את חשיבתו הפדגוגית, ובכך גם הופכת אותו לצרכן מחקר ביקורתי. ממצאי המחקר ניתן להסיק גם שעבודות הגמר משקפות את הפתיחות לשונות המובהקת בין הסטודנטים בהתפתחותם המקצועית, פתיחות שמקורה בתפיסת המכללה כלפי לימודי התואר השני בחינוך. הממצאים הכמותיים ודיון מפורט יוצגו בכנס.

מנהיגותן החינוכית של גננות:

ניבוי באמצעות גורמי מסוגלות עצמית-מקצועית בהוראה ובניהול

ד"ר נגה מגן-נגר, ד"ר ניצה שובסקי, ד"ר אסתר פירסטטר

האקדמית גורדון

רקע. בשנים האחרונות התפתח תפקידן של גננות מנהלות גן והפך ניהולי-מנהיגותי בנוסף לתפקידן כגננות "מסורתיות" שמכילות ודואגות לרווחת התלמידים והוריהם. תפקידן המורכב מתאפיין כיום בסמכות רחבה ובאחריות על תפקודים ומיומנויות של התלמידים ואנשי הצוות בתחומי התכנון הפדגוגי, בניית תכנית הלימודים, ביצועה ואכיפתה, ניהול יחסי אנוש מול הצוות וההורים, וקבלת החלטות בתחומים כגון- תכנון, ביצוע והערכת ההוראה והלמידה. על מנת להבין לעומק את תפקידן של גננות בישראל נוסחה שאלת המחקר: "באיזו מידה מנבאים גורמי מסוגלות עצמית- בהוראה, בקבלת החלטות, בניהול הגן וביחסי אנוש את מסוגלותה המנהיגותית (חינוכית) של הגננת?" נוסחו ארבע השערות לפיהן, כל אחד מרכיבי המסוגלות לעיל יתרום לרמת השונות המוסברת של מנהיגותה החינוכית של הגננת. כלומר ככל שמרכיב מסוגלות ברמה גבוהה, כך מנהיגותה החינוכית ברמה גבוהה.

שיטה. מחקר כמותי סיבתי.

משתתפים. במחקר השתתפו 175 גננות העובדות בגנים ציבוריים בישראל, מתוכם 68 (38.9%) גננות עובדות בגן חובה, 62 (35.4%) – בגן טרום חובה ו- 45 (25.7%) – בגן מעורב. מרביתן בעלות תואר ראשון.

כלים. נעשה שימוש בשאלון לדיווח עצמי שחובר על סמך שני שאלוני מסוגלות עצמית מקצועית – של מורים (Friedman & Kass, 2002) ושל מנהלים (Friedman & Brama, 2010). רכיבי המסוגלות נבחרו באמצעות תיקוף תוכן ומומחים. מטרת השאלון הייתה לבדוק את אמונתן של הגננות לגבי יכולתן למלא את משימות ההוראה המקובלות ולבדוק את הערכתן לגבי יכולתן לפעול, כדי להשיג את התוצאות המצופות מהן כגננות מנהלות גן. פריטי השאלון חולקו לשני ממדים מרכזיים: מסוגלות לביצוע משימות הוראה (21 פריטים, $\alpha = .87$), ומסוגלות לביצוע משימות בהובלת הגן (17 פריטים, $\alpha = .89$). צינור השאלון נעשה על-פי רצף בן 6 דרגות שנע בין 1 = "אף פעם" ל- 6 = "תמיד".

הליך - הנתונים נאספו בשנת 2014-2015 באופן מקוון.

ממצאים. תוצאות מבחן ניתוח נתיבים באמצעות מודל SEM מעידים על תרומתו המכריעה של שילוב בין גורמים הוראתיים וניהוליים כמנבאים את מסוגלותה של הגננת מנהלת גן למנהיגות חינוכית. **מסקנות ראשוניות.** ממצאי המחקר מעידים על מודל חדש של תפקיד הגננת מנהלת הגן, כשמימיות הוראה וניהול משולבות זו בזו ומשפיעות זו על זו, ועל הגננת להתמודד עם כלל משימות אלה על מנת לבצע את תפקידה באופן מיטבי.

Friedman, A.I., & Brama, R. (2010), School principal's professional self-efficacy: the construct and its components. *Studies in Education Administration and Organization*, 31, 57-94 (in Hebrew).

Friedman, I. A., & Kass, E. (2002). Teacher self-efficacy: A classroom-organization conceptualization. *Teaching and teacher education*, 18(6), 675-686.

תרומתם של סוגי הוראה שונים לזכירת עובדות הכפל בקרב תלמידות יסודי בחינוך הממלכתי-דתי

רונית מלאכי, ד"ר שושי דורפברגר

האקדמית גורדון

רקע

מתמטיקה היא אחד המקצועות המרכזיים הנלמדים במערכת החינוך בישראל בכל שכבות הגיל. הוראת הכפל היא שלב יסודי והכרחי בבסיס להמשך לימודי המתמטיקה. בהתאם לתכנית הלימודים במתמטיקה של בית הספר היסודי, על תלמידי כיתה ג' לשלוט בעובדות היסוד של לוח הכפל. המחקר הנוכחי בחן מהי דרך ההוראה המיטבית להשגת שליטה בעובדות הכפל בהתבסס על השוואת יעילותן של ארבע שיטות הוראה מבוססות תאורטית להקניית רכישה ושליטה בכפל: הוראה בעזרת אסטרטגיה, הוראה באמצעות שאלות (בעיות) מילוליות, הוראה בעזרת אמצעי המחשה והוראה בעזרת שינון. שתיים מהשיטות התאפיינו במתן אסטרטגיה ללומד, בעוד השתיים האחרות לא התבססו על אסטרטגיה.

שאלת המחקר היתה האם ימצא הבדל בין השיטות השונות ביכולתן להביא את התלמיד לשליטה בלוח הכפל בתום יחידת לימוד של שמונה שיעורים וכן שנה לאחר תום יחידת הלימוד.

שיטת מחקר

במחקר השתתפו 100 תלמידות כיתה ג' (בנות 9-10) הלומדות בבית ספר חרדי לבנות המשתייך לרשת חינוך חב"ד ונמצא בפיקוח של משרד החינוך במסגרת החינוך הממלכתי-דתי. הבנות חולקו לארבע קבוצות. כל קבוצה תרגלה במשך תשעה שבועות את לוח הכפל באמצעות שיטת הוראה שונה. כלי המחקר היה מבחן שבדק את הישגי התלמידות בתחום זה וכלל 30 תרגילים. מבחן זה נערך בשלוש נקודות זמן, לפני הוראת הכפל (קדם), מיד לאחריה (בתר) ושנה לאחר תום הלימוד.

עיקרי הממצאים

תוצאות המחקר הצביעו על שיפור מובהק בהישגי כל התלמידות מאז תחילת יחידת הלימוד ועד סופה, מהממצאים עולה כי בעוד שלא נמצאו הבדלים בין ארבע השיטות במדידת הבתר שנערכה בתום יחידת הלימוד, הרי במדידה לאחר שנה הקבוצות נבדלו באופן מובהק: אלו שלמדו בשיטות הוראה מבוססות-אסטרטגיה הגיעו לשליטה בעובדות הכפל ושמרו עליה, בעוד אלו שלמדו בשיטות שיעיקרן שינון ירדו בביצועיהן. החידוש אם כן הינו הממצא שאימון באמצעות אסטרטגיה עשוי להוביל לשיפור ארוך טווח בשליטה בעובדות הכפל. בהנחה זו יש משום הצעה למורים העוסקים בהקניית עובדות הכפל שבהוראת הכפל ראוי ליישם שיטה מבוססת-אסטרטגיה.

כשמתמטיקה פוגשת אומנות: תרומת שילוב יצירות אומנות להבנת מושגים מתמטיים

ד"ר ליאורה נוטוב
האקדמית גורדון

העוסקים בחינוך מתמטי מחפשים דרכים שונות להעמיק את ידע הלומדים במתמטיקה ולייעל את ההוראה בתחום דעת זה. אחת הדרכים שצוברת תאוצה בארץ ובעולם היא חינוך ברוח (Science, Technology, Engineering, Art, Mathematics). על בסיס עקרונות אלה נבנה בשנת הלימודים תשע"ח קורס מקוון בשם "כשמתמטיקה פוגשת אומנות" בו נלמדו שישה מושגים במתמטיקה בשילוב יצירות אומנות מקוריות של הסטודנטים או של אומנים מוכרים. ששת המושגים שנבחרו הם: ריצוף, אפס ואינסוף, חתך הזהב, ראייה מרחבית, ממד ודמיון עצמי. המחקר ביקש לבחון את יעילות שילוב יצירות אומנות בלימודי מתמטיקה ואת מהות התרומה, אם קיימת, של שילוב זה לידיע הלומדים. תוצאות המחקר יכולות לתרום לידיע אודות הבנת מתכשרים להוראת מתמטיקה של ששת המושגים שנבחרו, לחקר יעילות שילוב יצירות אומנות להבנה המתמטית ולתובנות אודות קורסים מקוונים ללימוד מתמטיקה. על כן, **מטרות המחקר** הנוכחי הן:

1. לבחון קיום קשר וכוונו, בין שילוב יצירות אומנות ובין הבנה מתמטית של מושגים שנבחרו.
2. לזהות ולאפיין את היתרונות והאתגרים בלימוד מושגים מתמטיים בשילוב אומנות בקורס מקוון.

עבור מחקר זה נבחרה **שיטה מעורבת** - The Explanatory Design. בסוג זה של מחקר ישנן שתי פעימות: בפעימה הראשונה נאספים נתונים כמותיים ובפעימה השנייה הנתונים הכמותיים מפורשים באמצעות נתונים איכותניים. במחקר היו 132 **משתתפים** - סטודנטים הלומדים לתואר ראשון בחוג למתמטיקה. **כלי המחקר** כללו: מבדקים מקוונים עבור כל אחת משש היחידות בקורס; שש גלריות שיתופיות שכללו יצירות אומנות מקוריות ולא מקוריות שבחרו סטודנטים; ראינות עם סטודנטים; משוב על הקורס שמנהלת המכללה וגם משבים על כל יחידה בקורס שנבנו במיוחד ומלאו באופן וולונטרי על ידי הסטודנטים. **תהליך המחקר** כלל ארבעה שלבים: (א) איסוף נתונים (ציונים של המבדקים המקוונים וציונים עבור עבודות אומנות בגלריות השיתופיות) מאתר הקורס; (ב) חישוב קורלציות בין הנתונים הכמותיים; (ג) ביצוע ראיון עם סטודנטים שהתנדבו; (ד) ניתוח נתונים איכותניים ובחינתם לאור הנתונים הכמותיים.

ממצאים ראשוניים:

תוצאות כמותיות מצביעות על כך שקיים קשר בין הישגי הלומדים במבדקים מקוונים ובין יצירות האומנות בגלריות השיתופיות שיצרו הסטודנטים: כלומר, יצירות האומנות תרמו להישגים מתמטיים. **תוצאות איכותניות** מניתוח דיבר הסטודנטים עולה כי:

- הקשר בין אומנות להוראת המתמטיקה הוא חדשני, מעורר סקרנות, מהנה ומעורר השראה.
 - הקשר בין מתמטיקה לאומנות הוא דו-כווני: כלומר, יצירות אומנות עוזרות להבין מושגים מתמטיים וההפך, הבנה מתמטית של מושג עוזרת ליצור עבודת אומנות בנושא המתמטי המסוים.
- בעקבות הקורס נבנתה תערוכה בה הוצגו העבודות המקוריות של הסטודנטים שזכתה להדים מכלל באי המכללה. התערוכה המחישה את כלל ה-STEAM היות ולוותה גם באתר אינטראקטיבי.

להיות מורה ערביה בישראל – כיום

ד"ר סלויה סאבא סעדי

האקדמית גורדון

זהו מחקר המשך למחקר שנערך לפני כעשור והתפרסם ב 2010, אשר בחן את חוויותיהן של מורות ערביות בישראל בתחום האישי המקצועי והפוליטי. המחקר הנוכחי מבקש להתמקד בחוויותיהן של מורות ערביות באמצע הקריירה שלהן (20-15 שנות ותק בהוראה), לאור התגברות מגמות פוליטיות הקוראות תגר על מעמדם של האזרחים הערבים בישראל (כגון חוק הנכבה) והשינויים שהתחוללו במערכת החינוך (כגון תנאי עבודה) במהלך העשור האחרון. המחקר מושתת על התפיסה הביקורתית של החינוך המסתמכת על הוגים ביקורתיים (כגון Gramsci, Giroux, Freire, Apple, Althusser), לפיה, בית הספר אינו מתקיים במנותק מהתרחש בזירה החברתית, אלא מהווה מרחב קונפליקטואלי אשר מתחרים בו מגוון אינטרסים חברתיים, תרבותיים ופוליטיים, המשפיעים על יחסי הגומלין בין האנשים המעורבים בו. בנוסף, על פי גישה זו, המורה נתפסת/ת כאינטלקטואלית ובעלת סוכנות והזירה החינוכית כמרחב משותף שבו מתרחשת הבנייה של מציאות ומשמעויות אישיות וחברתיות. על כן ולאור מצבן הייחודי, כנשים המשתייכות למגדר ולמעוט לאומי מוחלשים ומועסקות במערכת המנוהלת על פי מדיניות הרב ההגמוני, עולות שאלות לגבי המשמעות שהן מייחסות לעבודתן, האתגרים העומדים בפניהן והאופן שבו הן מתמודדות עמם.

המחקר נערך בגישה הנרטיבית בהסתמך על סיפורי חיים שנאספו באמצעות ראיונות שנערכו במהלך אביב 2018. סיפור החיים שימש הן ככלי והן כמתודת מחקר, בשל התאמתו לחקר תופעה סוציו-פוליטית הנתונה במצב של שינוי מתמיד והיותו מזמן הבנייה נרטיבים אישיים תוך הדגשת הקול האישי (חוויות, אתגרים, מניעים אישיים וכו'). ונסיונות אישיות (כלכליות, עדתיות וכו'), בהתייחס לרקע היסטורי חברתי, תרבותי פוליטי נתון. הראיון כלל שאלון רקע, נרטיב ראשי של המורה והרחבה סביב סוגיות הנוגעות למחקר (Rosental, 1993). הראיונות תועתקו בשלמותן ובוצע בהן ניתוח איכותני ובעיקר תמטי (Georgi, 1975). המשתתפות במחקר הן 10 מורות בעלות 20-15 שנות ותק בהוראה, אשר מוכרות כמנהיגות בקרב עמיתותיהן. המורות שונות מבחינת הרקע האקדמי, מקצוע ההוראה וחטיבת הלימוד. מהמחקר עולה כי המורות מודעות לקונפליקטים הקיימים בין המטרות החינוכיות של משרד החינוך לבין הציפיות של הקהילה (זאת בדומה לממצאים העולים ממחקרים שונים, כגון: סאבא-סעדי, 2010; עראר ואבראהים, 2016). אולם, מדאיג אותן באופן ספציפי ניגוד האינטרסים והבעיות הפנימיות בקרב החברה הערבית (בכגון, הדעיכה של ערכים מסורתיים, התגברות ביטויי האלימות, תופעת הנפטיזם). דרכי ההתמודדות אשר עולות מהניתוח התמטי מצביעות על מגוון אסטרטגיות שהמורות נוקטות בהן, הנעות על סקאלה בין שיח לאומי-תרבותי, דרך שיח הומניסטי וכלה בשיח פרגמטי. תוצאות המחקר הנוכחי מלמדות על מורכבות מלאכת המורה הערביה ועל היות ההוראה בחברה הערבית גורם טרנסצנדנטי, המביא להגברת מודעות המורות באשר לסוגיות חברתיות, תרבותיות ופוליטיות.

Georgi, A. (1975). An application of the phenomenological method in psychology.

Rosenthal, G. (1993). Reconstruction of life stories. In R. Josselson & A. Lieblich (Eds.), *The Narrative Study of Lives*. London: Sage.

סאבא-סעדי ס' (2010). להיות מורה ערביה בישראל: מניעים, אתגרים, דילמות וסוכנות אישית ומקצועית. מחקר לשם מילוי הדרישות לקבלת תואר דוקטור, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב. ישראל.

עראר, ח' ואבראהים, פ (2016). בסבך הציפיות הסותרות: אסטרטגיות לחינוך לזהות לאומית ערבית פלסטינית בבתי ספר ערביים בצפון ישראל. גילוי דעת: 101-136.

ריבוי הוכחות לבעיית גיאומטרית אחת כגשר בין תחומי המתמטיקה

פרופ' משה סטופל, פרופ' ויקטור אוקסמן

אקדמיית "גורדון" ומכללת "שאנן", חיפה

פתרון בעיות והוכחות תמיד שיחקו תפקיד מכריע במתמטיקה. למעשה, הם הלב והנשמה של הדיסציפלינה הזו. טיעונים והוכחות הם אבני יסוד בפתרון בעיות מתמטיות: הם עוזרים לנו לפרש, ולקשר רעיונות מתמטיים, ולהצדיק את תקפותם של משפטים מתמטיים. לעולם לא ניתן לפקפק בחשיבות ההוכחה במתמטיקה בכלל, ולא במתמטיקה הבית-ספרית, בפרט. תפקידי ההוכחה הם לנמק, להסביר ולשכנע שהטענה נכונה.

יותר מכך, שימוש בטכניקות הוכחה שונות - באותו תחום מתמטי או בין התחומים המתמטיים - עבור בעיה ספציפית אחת, יכול להציג את הקישוריות בין תחומים אלו, כמו גם את העושר, היופי והאלגנטיות של המתמטיקה.

מטרת המחקר הייתה להראות עד כמה קשורים זה לזה הנושאים המתמטיים השונים הנלמדים בבי"ס תיכון, במיוחד, כיצד גיאומטריה איקלידית מהווה בסיס עליו בנויים הנושאים של הגיאומטריה האנליטית, הטריגונומטריה, תורת הווקטורים והמספרים המרוכבים. כפועל יוצא מכך, מטרת משנה היא לבדוק את אפשרות השימוש בבעיות מרובות פתרונות בדרכים שונות ובאמצעות נושאים מתמטיים שונים בהכשרת מורים במתמטיקה, ובפרט בהכשרת פרחי הוראה במתמטיקה של ביה"ס העל-יסודי.

מנקודת מבט פדגוגית-דידקטית, אנחנו מציגים בעיה מתמטית ספציפית, שבמבט ראשון נראה שיש לפתור אותה רק בעזרת גיאומטריה איקלידית. אולם, אנחנו נראה שהיא ניתנת לפתרון בעזרת שיטות אחדות נוספות, חלקן גיאומטריות ואחרות מבוססות על ענפי מתמטיקה אחרים, סה"כ יצגו 6-8 הוכחות שונות. על ידי שימוש בשיטות מתחומים מתמטיים שונים. כמו כן, נעשה שימוש בתוכנה גיאומטרית דינמית (Geogebra) באמצעותה ניתן להעלות השערה ראשונית באשר לפתרון הבעיה. אנו בהחלט תומכים בכך, שהמורים יכללו תרגיל מרובה הוכחות בתכניות ההוראה שלהם במתמטיקה. עידוד תלמידים להגיע לתוצאות בדרכים שונות יחזק את ההערכה שלהם כלפי המתמטיקה, ייתן להם תמריץ להפיק בעצמם אפילו יותר פתרונות אלגנטיים ויספק להם הזדמנות להגיע לתובנה מקורית בנושא הוכחות במתמטיקה. כבנוס, הבעיה שהוצגה סיפקה הפתעה נעימה מהשגת פתרונות לא צפויים. כהשלכה מהניסיון שלנו במאמר הזה, אנו טוענים שראשית יש למלא את הצורך שהקהילה המתמטית-חינוכית תיצור עוד בעיות אוטנטיות רבות, כאלו המתאימות לריבוי דרכי פתרון והוכחות, ורק לאחר מכן לבדוק ולחקור את תוצאות היישום שלהן בהוראה ובלמידת מתמטיקה. בעיות מרובות פתרונות יכולות להוות נושא חשוב בהכשרת פרחי הוראה במתמטיקה לביה"ס העל-יסודי. אנו נדווח על מחקר זוטא שבדק את דעות הסטודנטים שהשתתפו בקורס ודעות מרצים שונים במכללות בנושא השימוש בבעיות מרובות פתרונות. הקיום של ריבוי הוכחות למציאת הפתרון, לא רק מציג לתלמידים את היופי והאסתטיקה של המתמטיקה אלא גם מקדם את ההבנה המתמטית של התלמידים על ידי הצגת חומרים מנקודות מבט שונות. במפגש תוצג בעיה שהופיעה באחד משאלוני הברגרות. יובאו שתי הוכחות צפויות, הוכחה המבוססת על בניית עזר והוכחה שאורכה פחות משורה ע"י משפט שאינו מוכר לתלמידים ולמרבית המורים - עד כמה חשוב ידע במתמטיקה!

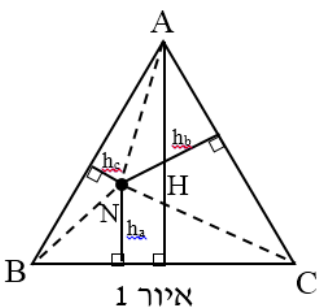
העצמת השימוש בשטח להעשרת "ארגז הכלים" לפתרון בעיות והוכחות במתמטיקה

ד"ר אבי סיגלר *, שולה וייסמן **, פרופ' משה סטופל **

*מכללת שאנן, ** אקדמית גורדון, ** אקדמית גורדון ומכללת שאנן

מושג השטח נקלט בקלות מבחינה אינטואיטיבית. יכולתו של השטח להיות תחליף טוב לכלים אחרים בפתרון בעיות בעיקר בגיאומטריה אינה מודגשת במידה הראויה, במיוחד בהוראה התיכונית ובקורסי המתודיקה של פרחי ההוראה. המחקר שנציג יבחן משימות המדגימות דרכים שונות לשימוש בשטח לשם הוכחות במתמטיקה ופתרון בעיות תוך שימוש בתוכנה דינמית. זאת, במטרה להבליט את העוצמה של השימוש בשטח ככלי לפתרון בעיות, שבמקרים רבים מאפשר השגת פתרונות מהירים, יפים ואלגנטיים יותר מאלו המושגים בדרכים אחרות. פתרונות בדרכים שונות לאותה משימה, מבליטה את הקשר בין ענפי המתמטיקה השונים, מרחיבה את ארגז הכלים של התלמידים, ומאפשרת דיון והשוואה בין הוכחות מסוגים שונים. הבעיות מדגימות שימוש בשטח בתחומי מתמטיקה שונים: גאומטריה, טריגונומטריה ואלגברה ומתאימות לכל אוכלוסיית התלמידים בחטיבת הביניים ובתיכון ולפרחי ההוראה.

המשימות שתוצגנה הן דוגמאות לשימוש בשטח באמצעות ארבע אסטרטגיות: א. חישוב שטח באופנים שונים ב. השוואה בין שטחים ג. שימוש ביחסי שטחים ד. חישוב שטח כסכום שטחים שמרכיבים אותו. המטרה היא להטמיע את דרכי הפתרון המבוססות על מושג השטח "בארגז הכלים המתמטיים" של הלומד. פעמים רבות ההוכחה שבה משתמשים בשטח מפתיעה בפשטותה בהשוואה להוכחה בשיטות אחרות. השימוש בשטח בדוגמאות שתוצגנה מפשט את ההוכחה, מהווה דוגמה לפתרון אלגנטי הממחיש את יופייה של המתמטיקה ותורם לפיתוח יצירתיות בכך שמציג פתרונות נוספים למשימה נתונה. אנו ממליצים לעודד את הלומדים להשתמש בשטח להוכחות במתמטיקה.

להלן דוגמה לתופעה מפתיעה **סכום המרחקים של נקודה N כלשהי במשולש שווה-צלעות מצלעות המשולש, שווה לגובה של המשולש** (ראו איור 1). קל להוכיח אותה בעזרת שימוש באסטרטגיית הרביעית: חישוב שטח כסכום שטחים שמרכיבים אותו.

השימוש במושג השטח בהוכחות מאפשר לעתים בנייה של הוכחות אלגנטיות וויזואליות שאת חלקן ניתן להציג ללא מילים והן עשויות לאפשר הבנה קלה יותר לתלמידים (הראל ודרייפוס, 2009). החשיבות של ההנמקה הויזואלית בהוכחות גיאומטריות והשימוש בהן מגביר את היעילות העצמית (self-efficacy) של התלמידים ותורם להשבחת יכולת ההנמקה (Katz, Segal & Stupel, 2016). מניסיוננו, תלמידים מופתעים מהדרך הקצרה והאסתטית של ההוכחה בעזרת שטחים, בפרט במקרים בהם הוכחה בדרך סטנדרטית היא ארוכה יותר.

הראל, ר', דרייפוס ט' (2009). הוכחות ויזואליות: השקפותיהם ואמונותיהם של התלמידים. עליה 41, עמודים 12-19. Katz, S, Segal, R. Stupel, M. (2016). Proofs without words in Geometry: A trigger to self-efficacy and mathematical argumentation. *Far East Journal of Mathematical Education*. Vol. 16(1), pp. 21-56.

הפיכת התהליך: משימות חקר לסטודנטים כמקור לבעיות מתמטיות למוריהם. שתי דוגמאות של שימור שטחים יחסיים

פרופ' איליה סיניצקי^{1,2}, ד"ר אבי סיגלר², מרינה סיניצקי¹

¹ האקדמית גורדון, ² מכללת שאנן

תהליכי חקר ידועים ככלי יעיל לפיתוח חשיבת הלומד ולהבניית ידע משמעותי שלו אודות מושגים ומשפטים מתמטיים. כלפי הסטודנטים בהכשרה להוראת מתמטיקה, זה גם כלי הדגמה של תהליכי למידה אותם יוכלו פרחי ההוראה לשלב בעתיד כשיצאו לשדה ההוראה. ככלל, משימות החקר אתן סטודנטים מתמודדים, נגזרות ממאגר הידע של המרצה. בכך הלומד עושה חקר בעל אופי של "דמי": תוצאותיו המתגלות על-ידי הסטודנט ידועות כבר בקרב מומחים בתחום הדעת. בהתאם לכך, תהליך זה מממש מבנה קלאסי של הוראה בו ידע בתחום התוכן משרת כבסיס להוראה כתהליך דידקטי. מבלי להנמיך בחשיבות תהליכי חקר מסוג זה, בהוראת מתמטיקה מתחזקת הנטייה "לפתוח" את התהליך. למשל, מוצגות ללומד או לקבוצת הלומדים סיטואציות מתמטיות פתוחות והלומדים מנסחים בעצמם את כיווני החקר. בנוסף להשגת מטרה של התפתחות הלומד עצמאי וחוקר עצמאי, לפעמים לתהליכי חקר פתוחים אלה קיימות "תופעות לווי" כלפי המרצים המלמדים: תוצאות החקר ובעיקר שאלות שעולות מזמנות חקר מתמטי. בכך, **עיון בסוגיות דידקטיות מעשיר ומשביח את תחום הדעת.**

שתי המשימות המוצגות במסגרת עבודה זאת צמחו מהמחקרים של סטודנטים אודות שטחים יחסיים. נקודת המוצא של המשימה הראשונה היא מודל השטח בו **השברים מוצגים כחלקי הצורות הגיאומטריות** (עיגול, ריבוע, מלבן, משולש ועוד). בספרי לימוד בדרך כלל מופיעות דוגמאות של החלקים החופפים ומקרים די פשוטים של החלוקה לצורות שוות שטח לא חופפות. סטודנטים שחקרו את הנושא גילו מספר מוגבל של אפשרויות לחלוקה הנדרשת מעבר למוזכרים בספרי לימוד ובחומרי למידה. בעיסוק בסוגיית החלוקה של מצולע כלשהו לחלקים שווי שטח התגלה פתרון פשוט והמחשתו בעזרת הכלים הטכנולוגיים תוצג במהלך ההרצאה. עניינה של הבעיה השנייה הוא חקר שימור/שינוי של שטח החפיפה **בעת פעולת סיבוב של גזרה מסוימת** סביב מרכז המצולע המשוכלל. הנוסח של המשימה המקורית ידוע היטב: "במרכז ריבוע נמצא קדקוד של ריבוע חופף לריבוע הנתון. כיצד משתנה השטח המשותף של שני ריבועיים תוך כדי סיבובו של הריבוע השני?" במסגרת פעילות חקר בקורס "פיתוח חשיבה מתמטית" סטודנטית הגיעה הוכחה שימור השטח היחסי. אך בנוסף, היא גלתה כי השטח היחסי אינו נשמר קבוע במקרה של זוג המשולשים המשוכללים. במסגרת החקר שלנו מצאנו תנאי הכרחי ומספיק לשימור השטח היחסי למקרה של סיבוב הגזרה בתוך המצולע. מבחינה מתמטית, כל אחת מהתוצאות מבטאה "שימור-על" בתחום השטחים היחסים: מתברר כי השימור הידוע אודות צורה מסוימת, נשמר גם עבור מחלקה רחבה יותר של צורות. מחינה דידקטית, זוהי ההדגמה כי "התוצאה השלילית" (כמו חוסר שימור יחסי שטחים) יכולה להיות מקור לחקר נוסף בו עשויים להתגלות תכונות שימור מרתקות מעבר לידועות.

בחינת השפעת "טרנספר קוגניטיבי-רטרואקטיבי" (CRT) של מיומנויות לשוניות מהשפה האנגלית (FL) לשפה העברית (L1) בקרב שלוש קבוצות קוראים: דיסלקטים, חלשים ותקינים

ד"ר ליאת פדר*, פרופ' סלים אבו רביעה**

* האקדמית גורדון, **אוניברסיטת חיפה

רקע. העברת מיומנויות לשוניות מהשפה הנוספת (שנייה או זרה) לשפה הראשונה, המכונה "טרנספר קוגניטיבי רטרואקטיבי" (Cognitive Retroactive Transfer) של מיומנויות לשוניות נחקרה רק בשנים האחרונות בספרות המחקרית בתחום הדו-לשוניות.

המחקר בחן האם שיפור במיומנויות הלשוניות והמטא-לשוניות בשפה האנגלית כשפה זרה (FL), בקרב שלוש קבוצות קוראים- קוראים דיסלקטים, חלשים ותקינים יביא לשיפור באותן מיומנויות בעברית כשפה ראשונה (L1). קרי, האם התקיים "טרנספר קוגניטיבי רטרואקטיבי" של מיומנויות לשוניות מאנגלית לעברית. בנוסף, נבדקו ההבדלים בין שלוש קבוצות הקוראים בשיפור המיומנויות הלשוניות והמטא-לשוניות בשפה העברית והאנגלית הקשורות בקריאה ובכתיבה בעקבות תוכנית התערבות שנבנתה לצורך המחקר.

שיטה. לקבוצת הניסוי הועברה תוכנית התערבות לשיפור המיומנויות הלשוניות והמטא-לשוניות בשפה האנגלית. תוכנית ההתערבות שמה דגש על חיזוק של 5 תחומים מרכזיים: חיזוק וביסוס השליטה בפענוח הקריאה; הרחבת אוצר מילים אורתוגרפי בקריאה ובכתיבה; הקניית חוקים דקדוקיים (פיתוח ערנות מורפו-תחבירית); הקניית חוקי כתיב; פיתוח שטף קריאה והבנת הנקרא.

משתתפים. במחקר השתתפו 124 נבדקים מכיתות ו' מ-5 בתי ספר. קבוצת הניסוי כללה 64 תלמידים מתוכם 22 דיסלקטים, 21 קוראים חלשים ו-21 קוראים תקינים הלומדים אנגלית כשפה זרה. לקבוצת זו הועברה תוכנית ההתערבות בשפה האנגלית. קבוצת הביקורת כללה 60 תלמידים מתוכם 20 דיסלקטים, 19 קוראים חלשים ו-21 קוראים תקינים אשר לא לקחו חלק בתוכנית ההתערבות ולמדו לפי תוכנית הלימודים המקובלת. **כלים.** לכל הנבדקים במחקר הועברה סוללת מבחנים לפני ואחרי תוכנית ההתערבות לבדיקת מיומנויות לשוניות ומטא-לשוניות בשפה העברית והאנגלית, בתחומים: פונולוגיה, מורפולוגיה, תחביר, אורתוגרפיה, פענוח, זיהוי מילים, שטף קריאה, הבנת הנקרא וכתיב.

ממצאים. התוצאות מאששות את קיומו של "טרנספר קוגניטיבי רטרואקטיבי" מהמיומנויות באנגלית למיומנויות בעברית בהתייחס למרבית המשתנים בתחום הקריאה, כתיבה ומיומנויות לשוניות. כמו כן, נמצא שהשיפור במרבית המיומנויות הלשוניות והמטא-לשוניות בשתי השפות בקבוצת הניסוי בקרב שלושת קבוצות הקוראים גבוה באופן מובהק מהשיפור בקבוצת הביקורת. בנוסף, בקרב הקוראים הדיסלקטיים בקבוצת הניסוי נמצא השיפור הגבוה ביותר.

מסקנות ותרומת המחקר. ממצאי המחקר תורמים להבנה תיאורטית של "היפותזת ההעברה הקוגניטיבית הרטרואקטיבית" של מיומנויות מהשפה האנגלית לעברית בקרב שלושת קבוצות הקוראים ומרחיבים את "השערת התלות ההדדית" בדבר העברה בין שפתית של מיומנויות, כאשר כיוון ההעברה הינו שונה (מהשפה הנוספת לשפה הראשונה). בנוסף, הממצאים מעידים על תרומתה של תוכנית ההתערבות שנבנתה בשפה האנגלית לשיפור המיומנויות הלשוניות והמטא-לשוניות בשפות האנגלית והעברית בקרב שלושת קבוצות הקוראים ובמיוחד לקבוצת הקוראים הדיסלקטים. עולה כי הרחבת תוכנית הלימודים באנגלית מרחיבה את הפוטנציאל שלהם והם משתפרים יותר משאר קבוצות הקוראים.

'סיפורה של שפחה' וצדה האפל של רלוונטיות המקרא

ד"ר רות פידלר

האקדמית גורדון

האקדמית גורדון הרקע ושאלת המחקר. בשורה חשובה היוצאת מתכנית הלימודים בתנ"ך לחינוך הממלכתי תשע"ט היא הוראת התנ"ך בדרך משמעותית ורלוונטית ללומדים. אך הבשורה אינה חדשה, וחקירה זו נועדה להקדיש לה עיון ביקורתי.

נושא החקירה נקרה לי בקורס ('שלושה אבות, ארבע אימהות: היסטוריה, מסורת ומגדר בסיפורים על אבות האומה') שקיימתי במכללת גורדון בשנת תשע"ח. החקירה עוסקת בדוגמה לאקטואליזציה של המקרא במסגרת יצירה ספרותית, הרומן הדיסטופי של מרגרט אטווד, 'סיפורה של שפחה' (1985), שעובד לאחרונה לסדרת טלוויזיה עטורת פרסים: הדיקטטורה הטוטליטרית של 'רפובליקת גלעד', נוסדה זה מכבר בארה"ב לשעבר על ידי מחתרת קיצונית המכונה 'בני יעקב'. המדינה החדשה מאמצת דרכי התמודדות של אבות האומה הישראלית ונשותיהם עם תופעת העקרות (כגון בראשית ל' 1-3). כך נהיים מנהגים ומושגים מקראיים לאושיות האידיאולוגיה והקיום של משטר אלים ואכזרי, ונראה שאין דמות בסיפור שיכולה להימלט ממפגעה הכואבים של הרלוונטיות המקראית הזו.

השימוש שעושים 'בני יעקב' במקרא ניתן לפרשנויות שונות, אך מוסכם שאינו בגדר המלצה. בשל כך מעוררת אקטואליזציה פיקטיבית זו של תכנים מקראיים סוגיה ריאלית חינוכית ממדרגה ראשונה, היא סוגיית גבולותיה של רלוונטיות המקרא: היכן הגבול בין צדה הנאור לצדה האפל? אילו לקחים פדגוגיים ניתן, אם בכלל, להפיק מן המשל שיצרה אטווד ושרבים מלומדי המקרא בארץ ובעולם כבר נחשפו אליו?

שיטה. חקירה זו באה כהמשך למחקר וקורס קודמים שבהם בדקתי שימושים בתכנים מקראיים בשיח הציבורי בישראל באמצעות ניתוח המטרות של שימושים אלה, מידת הצלחתם בהשגת המטרות, והשוואת הפרשנות הניתנת בהם לתכנים המקראיים עם זו היוצאת ממחקר המקרא, זאת בניסיון ליצור דיאלוג בין האקדמיה לציבוריות. דיאלוג כזה עשוי לסייע בליבון המצוי והרצוי בקשרים המתפתחים בין המקרא לחינוך ולדרכי החינוך שלנו.

כלים. לימוד מקרה: תיאור וניתוח הפרשנות הניתנת ב'רפובליקת גלעד' למנהג המקראי של מתן שפחה לבעלה של אישה עקרה (כגון בלהה ליעקב), כדי שהיא "תלד על ברכי" העקרה (רחל); השוואה: בין פרשנות זו לבין פרשנות העולה מגישות מחקריות-השוואתיות למנהג זה. בירור יתרונותיה וחסרונותיה של כל שיטה פרשנית, בניסיון לעמוד על לקחים אפשריים מן המשל הקיצוני שיצרה מרגרט אטווד בספרה.

משתתפים/קהל יעד. החקירה פונה אל העוסקים בהוראת התנ"ך (או ספרות עתיקה בכלל) והמקדישים את מיטב כוחותיהם ויצירתיותם להציג ספרות זו כרלוונטית ללומדים, לפי הנחיות משרד החינוך וכמקובל במקומותינו.

ממצאים. למרות חשיבותו, חיפוש רלוונטיות בכתבים עתיקים כרוך גם בסיכונים, כגון טשטוש הפרספקטיבה ההיסטורית, חד-ממדיות תרבותית, ערפול ערכי, אבדן אמון מצד הלומדים, ואף עידוד לנטיות פונדמנטליסטיות. העוסקים בהוראת המקרא צריכים להיות (יותר) מודעים לסיכונים אלה.

מסקנות ראשוניות. אמליץ על פיתוח מושגים ושיטות להתמודדות עם סכנותיה של רלוונטיות יתר בהוראת המקרא, בהם אולי: רלוונטיות שלילית? חינוך לצרכנות נבונה של טקסטים; גישור בין ה'מסר' לחקר'.

הטמעת למידה מבוססת תחקיר במסגרת תכנית עמית אקדמיה

צוות מוביל תכנית עמית אקדמיה

האקדמית גורדון

רקע- התכנית "שמיים" מבוססת על ניסיון חיל-האוויר הישראלי בהטמעת תהליכי למידה מבוססת תחקיר. משמעותו של התחקיר היא ניתוח מעמיק של טעויות והסיבות שגרמו להן, תוך לקיחת אחריות אישית, פתיחות וכנות של הכותב ורצון ללמידה כיצד ישפר זאת בעתיד.

בשנת תשע"ח הוטמעה התכנית בקרב צוות המדריכות הפדגוגיות והסטודנטים בתכנית עמית אקדמיה. המדריכות והסטודנטים התבקשו לכתוב תחקיר מידי שבוע תוך התבוננות ממוקדת בעשייתם. המחקר מתחקה אחר ההתבוננות הרפלקטיבית ולמידתם של המדריכות ושל הסטודנטים על התנסותם בתכנית תוך כתיבת תחקירים ולמידה מטעויות.

שיטה- המחקר נעשה בשיטה האיכותנית בשל רציונל התהליך המתבסס על כתיבה אישית רפלקטיבית. **משתתפים-** 15 מדריכות פדגוגיות מובילות ודיסציפלינריות בתכנית עמית אקדמיה, וכ-100 סטודנטים שהתנסו בתכנית בשישה בתי ספר וב-11 גני ילדים במחוז חיפה ובמחוז הצפון.

כלים- 1. תחקירים שנכתבו על-ידי המדריכות. 2. תחקירים שנכתבו על ידי הסטודנטים 3. שאלון משוב שנכתב על ידי כלל הסטודנטים בעזרת google docs בסיום מפגש סטודנטים עמיתים במכללת גורדון.

הליך - בשלב הראשון נכתבו על-ידי חברי צוות המדריכות הפדגוגיות בתוכנית עמית אקדמיה תחקירים אישיים העוסקים בעבודתם במסגרת תכנית עמית אקדמיה. בשלב הבא, התקיים פורום למידה קבוצתי של המדריכות סביב סוגיה שעלתה באחד התחקירים. לאחר שהמדריכות התנסו בכתיבת תחקירים והובלת פורום למידה בעקבות התחקירים, הן חשפו את הסטודנטים למתודה של כתיבת תחקיר. הסטודנטים התבקשו אחת לשבוע לכתוב תחקירים אישיים ולהתכנס לפורום למידה קבוצתי בהובלת המדריכה הפדגוגית המרכזת במסגרת ההתנסות. בנוסף, במסגרת יום למידה במכללה, ניתחו הסטודנטים תחקירים "חמים" שעלו מהשטח. צוות המחקר (הכולל את ראש מערך ההדרכה, ראש התכנית והמדריכות) ניתח ראשית את תחקירי המדריכות ואת תחקירי הסטודנטים שבהנחייתן ניתוח תמטי. בהמשך, מופו ומוינו התחקירים, שעלו בעזרת אפליקציה ייחודית שפותחה על ידי תכנית שמיים, לתחקירים "חמים" ו"קרים" בהתאם לחשיבותם בהיבט המערכתי.

ממצאים- המחקר מצביע על תהליך מתפתח של למידה מטעויות תוך לקיחת אחריות אישית בתחומים הבאים: חשיבותם של תהליכי משוב, הנחייה והוראה בצמד; ניהול זמן יעיל והפחתת עומס; תכנון ימי שיא ויוזמות ייחודיות; וחשיבות העבודה המערכתית הנשענת על עמיתים.

מסקנות ראשוניות- ללמידה מטעויות תפקיד מרכזי בהטמעת שיח העוסק בשיפור מתמיד בהיבט המערכתי של משתתפי ומובילי תכנית עמית אקדמיה. זהו תהליך שלוקח זמן ללמידה ולהטמעה מיטבית. ממצאי המחקר מהווים בסיס לדיון וחשיבה לצורך בניית תכנית עבודה לשנת תשע"ט, במהלכה ימשיך הצוות להשתלם ולהטמיע את התכנית בקרב הסטודנטים בכל המסגרות.

עשבים שוטים ב"דשאים סגולים"

עיון בסיפורה של סביון ליברכט "דשאים סגולים" (1988) בזיקה לקמפיין #MeToo

ד"ר רבקה צור-ברזניץ

האקדמית גורדון

ההרצאה הנוכחית תתמקד בסיפורה של סביון ליברכט משלהי המאה ה-20 – **דשאים סגולים**. על סיפור זה, שעניינו המרכזי **שתיקה והשתקת נשים** נכתב כבר בעבודת המחקר "קולות מושתקים ביצירת סביון ליברכט" (צור-ברזניץ, 2012). עבודה זו שמה לה **למטרה** לחקור את תופעות השתיקה וההשתקה בעולמם של נשים, ניצולי שואה, מיעוטים ו"אחרים", ביצירתה הספרותית של ליברכט.

רקע/רציונל: תאוריות בנושאים: קול, שתיקה, השתקה ותאוריות מתחומי ידע שונים ומגוונים: מקרא, תלמוד, פסיכולוגיה, סוציולוגיה ומגדר. למשל, משנתה של סביל טרויקה לפיה כמות הדיבור לעומת כמות השתיקה שקיימת בחברה מסוימת עלולה להיות מושפעת מאספקטים שונים כגון: גיל, תפקיד, זרם חברתי, אידיאולוגיות חילוניות או אמונות דתיות ועוד (Saville-Troike, 1985).

שיטת המחקר כללה כלי ניתוח ספרותיים: "קריאה צמודה" ועיון אינטרטקסטואלי בטקסטים שנחקרו. **הממצאים** בנושא השתקת נשים (במחקר) היו כדלהלן: ביצירת סביון ליברכט, הנשים מושתקות על ידי כוחות פטריארכליים שונים (מוסכמות, חברה, דת וגברים) אך, הן חותרות תחת השתקתן באמצעות אימוץ "כלים גבריים" (דפוסים "גבריים" כגון: מסע, בנייה, למדנות ועוד) וכך הן משמיעות את קולן.

תרומת המחקר: המחקר הצטרף למחקרים קודמים שבדקו את עולמם של נשים, ניצולי שואה ומיעוטים. אולם, הוא העניק חשיבות יתרה לנושא השתיקות וההשתקות (מושגים סינונימיים כמו: "הדרה", "השתקת נשים", "קול באישה ערווה", "שירת נשים" היו לשגרת לשון בשיח הבין-אישי, בשיח הציבורי, בעיתונות ובתקשורת).

ההרצאה הנוכחית תתמקד בהשמעת הקול הנשי בסיפור "דשאים סגולים" תוך זיקה לתופעת ה-#MeToo, תופעה שהצמיחה גל של וידויים חושפני על הטרדות מיניות, אלימות מינית ומעשי אונס.

בסיפור דשאים סגולים שפורסם ב-1988 הקול הנשי המרכזי הוא קולה של מלכה כהנשטיין, אישה חרדית שנאנסה בהיותה בהריון והיא מושתקת ומודרת על ידי קהילתה אשר ראשיה פוסקים כי עליה לעזוב את בעלה ובתה, להפיל את העובר ולנטוש את ביתה ואת עירה – ק"ק בני ברק. בה בעת, רואה החברה החרדית דווקא בבעלה את הקורבן האמיתי: "הבעל ממשפחת כוהנים הוא, ונסתחפה שדהו", קרי: "קניינו נפגם" (כאן חוברים זה לזה התופעות: "חיפצון האישה" ו"האשמת הקורבן"). במהלכו של הסיפור היא חותרת תחת השתקתה ומשמיעה את קולה. ליברכט משמיע בשורה נשית בסיפור "דשאים סגולים" לנשים בכלל ולנשים המשמיעות את קולן בעידן ה-#MeToo קולן של הנשים הללו הוא קול נשי מוחצן ואמיץ. בכך מצטרפת סביון ליברכט ליוצרות שנות השמונים שפרצו את חומת השתיקה שסגרה על נושאים כגון: אונס ואלימות מינית, והכינה את הקרקע לעידן ה-#MeToo.

צור-ברזניץ רבקה (2012). **קולות מושתקים ביצירת סביון ליברכט**, עבודת דוקטור, חיפה: אוניברסיטת חיפה.

Saville-Troike, Muriel (1985): "The Place of Silence in an Integrated Theory of Communication" In: Deborah Tannen and Muriel Saville-Troike (eds.) *Perspectives on Silence*, Ablex Publishing Corporation, New Jersey.

"על אשר אמצא מרגוע בכתביי" - כתיבת סיפור חיים כתהליך טיפולי בנובלה "בדמי ימיה"

מאת שמואל יוסף עגנון

ד"ר יאיר קורן-מיימון

האקדמית גורדון

בנובלה "בדמי ימיה" מאת שמואל יוסף עגנון (1923) בוחרת תרצה, המספרת הגיבורה, לסיים את סיפורה האוטוביוגרפי בגילוי מעשה כתיבתה: "בחדרי בלילות בעשות אישי את מלאכתו ואירא פן אפריע אותו ממעשהו ואשב בדד ואכתוב את זיכרונותיי [...] ואומר על אשר אמצא מרגוע בכתבי, ואכתוב ככל הכתוב בספר הזה" (נד). סיום הסיפור מציע לקורא לבחון את משמעותו בהקשר טיפולי מפני שהחלטתה של תרצה לכתוב נובעת מתוך מצוקתה הנפשית בהווה.

בניגוד לבאנד (1971) שטען כי פעילות הכתיבה של תרצה איננה פונקציונאלית כלל, ובניגוד לצמח (1988) שטען כי תרצה לא הייתה כלל אשת-ספר-אבקש להראות כי תרצה הינה אשת ספר ובמהלך חייה היא עושה שימוש רב בכתיבה ובקריאה ככלים תרפויטיים לצורך התפתחותה האישית. למעשה כתיבתה ישנה משמעות תרפויטית עצומה לא רק בהבנת החוויה המרכזית של הסיפור, אלא גם בתהליך הנפשי שעוברת הגיבורה במהלכו. כתיבתה של תרצה עשויה להיחשב במובנים מסוימים לניסיון טיפולי בלתי מודע (מעין אוטו-טיפול) המשמש אותה למילוי צרכיה. בהרצאתי בחרתי להתמקד בשני צרכים נפשיים הבאים לידי ביטוי בתהליך הכתיבה: (1) הכתיבה כתהליך של חיפוש אחר זהות (2) הכתיבה כדרך להתמודדות עם אמת טראומטית. אומנם, אספקטים אלו נדונו זה מכבר במחקר הספרות [למשל: נווה (1986), בן-דב (1997)], אך אבקש להציג בהם פנים חדשות. באספקט הראשון איישם בפרשנותי את המודל שפיתח מישלר (1992) לניתוח סיפור חיים המבוסס על ההנחה הרואה בסיפור אמצעי להבניית זהות. סיפור חיים הוא סיפור אישי מסוג מיוחד שכל אחד מאתנו מבנה באופן טבעי על מנת לצרף יחדיו חלקים שונים של ה"עצמי" לכדי שלם. אראה כיצד כתיבת סיפור החיים של תרצה היא פעילות שמשנה את חווית הכותבת לא רק ביחס לעצמה, אלא גם ביחס לזולתה. כמו כן אציע אינטרפרטציה חדשה לשני החלומות שחולמת תרצה ואסביר כיצד משמעותם משקפת את תהליך האינדיבידואציה של הגיבורה לקראת גיבוש זהותה (הפרשנות נשענת על כלים פסיכולוגיים-יונגיאניים). באספקט השני אתבסס על מחקרו של וויגרין (1994) אודות טראומה. אצביע על הדרכים בהן הכתיבה מארגנת את החוויה הטראומטית והכאוטית לחוויה ליניארית וקומוניקטיבית באופן כזה שמשיבה לתרצה את תחושת הרציפות והמשמעות של סיפור חייה, למשל: אעמוד על משמעות היכולת של תרצה להעתיק ולשבץ את יומנו של עקביה-מזל ככתבו וכלשונו בסיפור חייה. חשוב לציין שבמהלך הרצאתי אתייחס גם לבעייתיות הקיימת בכל פרשנות הניתנת למצבה הנפשי של דמות בספרות בכלל ובסיפור זה בפרט.

באנד, אברהם. (1971). "המספר הבלתי מהימן ב"מיכאל שלי" ו-"בדמי ימיה", בתוך: ברזל, הלל (עורך).

שמואל יוסף עגנון- מבחר מאמרים על יצירתו, עם עובד, תל-אביב, עמ' 320-329.

צמח, עדי. (1988). "בכפל דמות- על 'בדמי ימיה' לשיי עגנון", מאוזניים, ס"ד, 7-8, עמ' 43-49.

Mishler, Eliot. (1992). "Work, identity and narrative: An artist-craftsman's story", In: Rosenwald C. Ochberg L, R. (Eds). *Storied lives- the cultural politics of shelf-understanding*. Chelsea, Michigan: Yale University press, pp.165-182.

Wigren, Jack. (1994). "Narrative completion in the treatment of trauma" *Psychotherapy* 31, pp.415-432.

”קשה שלא להתרגש כשחלומך הגדול ביותר מתגשם”: לסוגית מאפייניהן של ביוגרפיות ישראליות לילדים ולנוער

ד”ר שי רוזין
האקדמית גורדון

במסגרת הרצאה זו תיבחן לראשונה הביוגרפיה הישראלית לילדים ולנוער תוך עמידה על מאפייניה התמטיים, הפואטיים, החברתיים, הפוליטיים והחינוכיים. כתיבה ביוגרפית לילדים ולנוער בישראל היא תופעה חדשה יחסית, שתחילתה בסוף שנות ה-60 של המאה ה-20, אולם שיאה מאוחר בעיקר בראשיתה של המאה ה-21, תקופה בה החברה הישראלית נעה מערכים קולקטיביסטיים לערכים אינדיווידואליסטיים, היסט המשפיע על ההיתר לכתוב ביוגרפיות ואוטוביוגרפיות הממוקדות בפועלו של היחיד.

מיפוי של הביוגרפיות הישראליות לילדים ולנוער מלמד על כתיבה דיסקטית בשני גלים. הגל הראשון מוקדש לאישים יהודיים שתרומתם המרכזית היא בעיצובו של הרעיון הציוני. גל זה מתחיל בשנות ה-60 של המאה ה-20 ונמשך עד ימינו. הגל המאוחר יותר מופיע בתחילת המאה ה-21 ומכניס למערכת הספרותית לילדים ולנוער אישים נוספים הנקשרים בפוליטיקה וביצירה הכלל עולמית ואינם משויכים רק לעם היהודי ולתקומתו בארצו. מכאן, כי למן תחילת שנות האלפיים אנו עדים לשני גלי כתיבה הפועלים במקביל ולא להיסט אידיאולוגי מוחלט.

בהרצאה זו ימופו שלוש הקטגוריות התמטיות המרכזיות אליהן משתייך קורפוס הביוגרפיות לילדים ולנוער שפורסמו בישראל המונה 55 יצירות: ביוגרפיות העוסקות באישים פוליטיים, ביוגרפיות העוסקות באישים הנקשרים במעשי גבורה (המתרחשים בישוב הארצישראלי או בתקופת השואה) וביוגרפיות העוסקות באישים שתרומתם רוחנית, בעיקר סופרים, משוררים ואנשי מדע. לצד קריאות צמודות ביצירות נבחרות המנהירות את הערכים שמונחלים לקוראי הביוגרפיות, אעמוד על האסטרטגיות הפואטיות שהכותבים בחרו לממש ביצירותיהם.

זהו מחקר ראשון המוקדש לסוגה הביוגרפית לילדים ולנוער בישראל. ממצאיו מלמדים על המהלך החינוכי שמבקשים הכותבים לקדם כמו גם על ההיסט המסוים שחל בחברה הישראלית ממיקוד במקדמי הציונות למיקוד אוניברסלי במדע ובאמנות וכן בקידום זכויות אדם ואזרח ובהנחלתו של השיח הפמיניסטי והפוסט-קולוניאליסטי לילדים. בהיבט הפוליטי ניתן לראות איזון בין מקדמי אידיאולוגיה של השמאל ובין מקדמי אידיאולוגיה של הימין, לעומת חוסר איזון, ואף היעדר, של אישים מזרחיים. מכאן כי הביוגרפיה, כזיאנר שנקשר בראש ובראשונה למערכת החינוך ואיננו נמנה עם הספרות הפופולארית לילדים ולנוער, היא למעשה מראה חינוכית המאפשרת לא אחת ללמוד על הערכים (הסותרים לעתים) שמונחלים לילדי ישראל.

מחקר פעולה: ארוכה הדרך לנרטיב- יוצרים סרטים עם פליטים במסגרת: DEMO – Developing Modernized Curricula on Immigrants' Lives in Israel

ד"ר איבנה רטנר

האקדמית גורדון, אוניברסיטת חיפה

במאי 2018 התאספנו כ- 30 חוקרים מאוניברסיטאות ומכללות מישראל גרמניה יוון ושבדיה בוולוס יוון, לכנס בינלאומי בנושא "פיתוח תכניות לימודים בנושא חיי פליטים", במסגרתו יצרנו סרטונים משותפים. מטרת המחקר היא לבדוק כיצד יצירת סרטים עם פליטים ע"פ סיפורי החיים שלהם יוצרת נרטיב אישי ומבנה

זהות חברתית? וביתר פירוט שאלות המחקר הן:

1. מהם הנרטיבים והתמות העולות מסיפורי הפליטים?

2. כיצד בוחרים היוצרים לספר את סיפורם המלווה את התיעוד?

3. מהי תרומת התיעוד החזותי להבניית הזהות?

שיטת המחקר: ראיונות חצי מובנים עם חמישה סטודנטים פליטים מאלבניה, איראן גאורגיה וארמניה ותיעוד סיפורי פליטות והגירה. יצירת נרטיבים ע"י תיאור גדוש, כתיבת תסריט קצר שצולם בוידאו וסטילס ע"י הפליטים עצמם ויצירת סרטוני דיגיטיילים (סיפורים דיגיטליים) אותם מספרים הפליטים / מהגרים בגוף ראשון. המחקר משלב ראיונות ותיעוד סיפורים אישיים בתמונות נבחרות. ניתוח חזותי על פי רולאן בארת (אצל שליטא, פרידמן והרתא, 2011), מבוצע לפי קטגוריזציה של הסרטים וייצוגים רווחים, הבאים לביטוי במדיה החזותית ומהווים אמצעי להבניית זהות ואמירה אישית חברתית ותרבותית: (1) **דנוטציה** – תיאור הסרטים ע"פ השפה הקולנועית: קול, תמונה, זוויות צילום, עריכה ותאור דמויות (2) **קונוטציה** – משמעות הסיפורים בסרטים (3) **מיתוס** - הענקת פרשנות אידיאולוגית לסיפורים בסרטים: משפחה, בית, חופש.

ממצאים מרכזיים ותמות העולות מניתוח הסרטונים:

- הפרידה מהארץ והכיסופים לבית – נראה כי גם הפליט האיראני המתמודד עם השינויים והעינויים אותם עבר והרדיפה אותה הוא חווה וגם הסטודנטית הארמנית "סולחים" לארץ האם מתגעגעים אליה ובטוחים כי עוד ישובו אליה.
 - המשבר המשפחתי, קונפליקט זהות ושייכות – הסטודנטים מכים על חטא ועל ההתנכרות למשפחתם שלא ידעה שפה ולא תמכה בהם בהגירה לארץ זרה. הפגיעה באם "הפרימיטיבית" והלא יודעת. ובאב שאיבד ממעמדו בתהליך ההגירה.
 - המסע שלא מסתיים, העתיד הלא ידוע – כל המהגרים מתייחסים לתהליך כאילו הוא עדיין נמצא. הם לא יודעים מה יעלה בגורלם. לא חשים כי הגיעו למנוחה ולנחלה אלא המסע הוא מסע שנמשך והעתיד לא ידוע.
- השימוש בתיעוד חזותי מאפשר הזדהות עם סיפור החיים המדומיין ויוצר דימויים אותם ניתן לפרש ולתת להם חיים.

שליטא, ר., פרידמן, א., הרתאן, ר. (2011) **אמנות חזותית בפעולה**. מופ"ת, סדרת תמה.

פעולות מנהלים לתיקון טעויות שהם עשו בניהול כוח אדם

חדוה שולץ ופרופ' אליעזר יריב

האקדמית גורדון

רקע. טעות היא התנסות לא נעימה שכרוכה בלא מעט נזקים לארגון, לעובדים וגם למנהל. מחקר זה בוחן באיזו מידה מנהלי בתי ספר מכירים באחריותם לטעויות בניהול כוח אדם שהם מודים בעשייתם וכיצד הם פועלים לתקן אותן. ארגייריס (Argyris, 1999) טוען שארגונים מעדיפים להצניע תקלות ולטשטש אותן. אבל איתור הנסיבות וטיפול מושכל עשויים לשמש אמצעי כדי לשפר את הארגון ולמנוע הישנות של טעויות. בהקשר זה, ארגייריס מבחין בין 'למידה של מעגל אחד' שכרוכה בתיקון מידי ללא בירור של הנסיבות, לבין 'למידה של מעגל כפול' שכרוכה בהפקת לקחים ושיפור תהליכים ארגוניים.

שיטת מחקר. המחקר, ראשון מסוגו בישראל, נערך על ידי קבוצת סטודנטיות שלומדות לתואר שני במכללת גורדון. הקבוצה ערכה ראיונות חצי מובנים עם מדגם נוחות של 42 מנהלי בתי ספר יסודיים, חטיבות ביניים ותיכונים מאזורי חיפה והצפון. טעויות הינן נושא רגיש וטעון, לפיכך הפנייה אל המנהלות והמנהלים נעשתה באופן מובנה והדרגתי. המחקר התבסס על שני ראיונות חצי מובנים (שקדי, 2011), האחד מורחב והשני ראיון משלים שנערך לאחר חודשיים. בראיון המנהלים התבקשו לספר על טעות שהם עשו, לנמק את התרחשותה ולהסביר כיצד פעלו לתקן אותה. ניתוח הנתונים נעשה בשלושה שלבים. ראשית, אספנו את כל הקטעים שתיארו פעולות שהמנהלים עשו. בשלב השני מיינו את הפעולות לשלוש קטגוריות רחבות (הימנעות, היוועצות ופעולות מעשיות להתמודדות) ובשלב השלישי מיינו את הפעולות המעשיות לתת קטגוריות. נערכה בדיקה בין שופטים לשיפור המהימנות.

ממצאים. מתוך סך של 267 פעולות שהמנהלים נקטו, רק 6 העידו על הימנעות. במרבית המקרים המנהלים לקחו אחריות ופעלו לתקן את התקלות באמצעות (א) פעולות מנהליות - איסוף מידע, התייעצות עם גורמים מתוך בית הספר וכן התייעצות עם גורמים מחוץ לבית הספר. (ב), פעולות התערבות - מתן תמיכה מגורמים מתוך בית הספר ומחוץ לו, מתן משוב, החלטה על שינוי תפקיד המורה, או סיום התפקיד וכן חיפוש פתרונות ביחד עם המורה שהטעות נקשרה אליו. עוד נמצא כי ניהול הטעות אופייני, לרוב בסדרת פעולות שיצרו תהליך והשפעה 'מתגלגלת' במקום התערבות חד פעמית. כמו כן נמצא כי המנהלים פועלים לתיקון הטעויות, אך אינם מקדישים זמן לתהליך רפלקטיבי שבוחן את הגורמים שהובילו לטעות, ואת מידת האפקטיביות של פעולותיהם. הם אינם רואים בטעות כלי אסטרטגי ללמידה.

המסקנה העיקרית היא שמנהלי בתי הספר מעדיפים גישה שטחית ומידית ואין להם סבלנות ונכונות ללמוד מטעויות. תרבות הניהול מאופיינת לדעתנו בחוסר יצירתיות ובדפוס שנשאר במעגל היחיד ואיננו מתקדם למעגל הכפול של למידה ארגונית.

דמותו של החליילן בין פריון למוות: קוקופלי והחליילן מהמלין

ד"ר גליה שנברג

האקדמית גורדון

על פי הממצאים הארכיאולוגיים החליילן ככלי נגינה מלווה את האדם כבר 43,000 שנים (Higham et al, 2012). היות שהפקת הצליל בחלייל קשורה לנשימה, שהיא פונקציה בסיסית לחיי האדם, החליילן ודמות החליילן הסעירו את דמיונם של המשוררים והסופרים כבר מהעת העתיקה.

בהרצאה זו אעסוק בדמויות של שני חלילנים מיתולוגיים: האחד מן התרבות המערבית – החליילן מהמלין והשני מהתרבות הילידית האמריקנית של – קוקופלי. כדי להראות שהקשר בין השניים אינו מקרי אלא עמוק ומהותי נעזרתי בתפיסותיו של פרידריך ניטשה בנושא האמנות (1969): האמנות הדיוניסית לעומת האמנות האפולונית. האמנות הדיוניסית היא אקסטטית במהותה ומבטאת את המציאות הקשה בה מתנגשים כוחות החיים והפריות עם הכרחיותו של במוות, בעוד שהאמנות האפולונית היא אמנות ההרמוניה, הסימטריה והסדר הנכון ויש בה יסוד אשלייתי. מכאן, דמות החליילן קשורה לאמנות הדיוניסית, ולא לזאת האפולונית.

מטרותיו של עבודה זו הן להראות מהו המקור במיתולוגיה היוונית (אובידיוס, 1965) לדמותו של החליילן מהמלין, כפי שמופיע אצל האחים גרים, ובעיבוד השירי לילדים של המשורר הוויקטוריאני רוברט בראונינג. וכמו כן, להראות כי הדיכוטומיה בין חיים ופריון למוות המגולמת בדמותו של החליילן אינה תלויה תרבות קונקרטי אלא יש בה יסודות אוניברסליים. לכן, אפשר לראות כי מתקיים קשר עמוק ומהותי בין דמותו של החליילן מהמלין לזו של קוקופלי, דמות המופיעה בסיפורי הפולקלור של שבטי ההופי, הזוני והנבאהו בדרום מערב ארצות הברית.

אובידיוס. (1965). **מטמורפוזות**. (תרגום: שלמה דיקמן) ירושלים: מוסד ביאליק.

ניטשה, פ'. (1969). **הולדת הטרגדיה מתוך רוחה של המוסיקה**. (תרגום: ישראל אלדד) ירושלים: שוקן.

Higham, T., Dasell, L., Jacobi, R., Wood, R., Ramsey, C. B., and Conrad, N. (2012). Testing models for the beginnings of the Aignacian and the advent of figurative art and music: the radiocarbon chronology of Geißenklösterle. *Journal of Human Evolution*, 62(6): 664-76.

משחקן משני לשחקן ראשי בזירה החינוכית: הטמעת מודל חינוכי להשתתפות אזרחית פעילה של תלמידי בית - ספר יסודי

ד"ר מירית שרון*, ד"ר דבורה קלקין-פישמן**, ד"ר לאה הגואל***
*האקדמית גורדון, **אוניברסיטת חיפה, ***הטכניון, חיפה

רקע- המחקר עוסק בהתערבות חינוכית שהתקיימה במהלך שנתיים (2017-2018) בבית ספר יסודי בצפון הארץ שעניינה מודל לאוריינות אזרחית במסגרת חברות ילדים, תוך עיסוק בבעיות המתעוררות בחייהם ומציאת דרכים לפתרון, שלא במסגרת שיעור בתחום דעת ספציפי. מטרת המחקר היתה לבחון תהליכים של השתתפות אזרחית פעילה בקרב ילדים צעירים תוך תהליך של קבלת החלטות משותפות.

שיטה. המחקר התבצע כמחקר פעולה, תוך בניית ידע פדגוגי חדש עבור צוות בית הספר ובהלימה לצרכיו. תהליך הליווי המחקרי תרם להתבוננות פרקטית-רפלקטיבית מחודשת על תהליכים לימודיים וחברתיים המתקיימים במסגרת החינוכית.

משתתפים. 160 תלמידי כיתות ד-ו בבית ספר יסודי, מחולקים ל11 חברות: 3 חברות בכיתות ד' ו-8 חברות דו-גילאיות בכיתות ה-ו. בכל חברה כ-15 תלמידים; כ-11 מורים מלווי החברות, מנהלת בית הספר וצוות מוביל בנושא שכלל רכז הפרויקט, יועץ ורכזי שכבה.

כלים. תצפיות שבועיות שנערכו לאורך השנה בחברות הילדים, באירועי בית-הספר, במפגשי למידה של כלל מורי בית-הספר ושל הצוות שעסק בהטמעת המודל; ראיונות מובנים למחצה עם כל מלווי החברות בסיום המחצית הראשונה ובסיום השנה שכללו שאלות בדבר אתגרים וקשיים בהטמעת המודל על שלביו השונים, תפקידם כמורים מלווי חברה, ניהול כיתה וניהול הזמן. כמו-כן נדגמו קבוצות מיקוד למשוב מהתלמידים.

הליך. בתחילה הוצג הרציונל בדבר חשיבות ההשתתפות הפעילה והמודל ככלי להטמעתה במסגרת חדר מורים לומד. בהמשך נערכו תצפיות שבועיות לאורך שנת הלימודים בחמש חברות - שתיים בכיתות ד', שלוש בכיתות ה-ו, ונערכו מפגשי למידה משותפים של צוות המחקר והצוות המוביל של בית הספר. ראשית נותחו ניתוח תמטי תמלילי תצפיות של כל חברה בנפרד ידי עורכות המחקר והודגשו נושאים חוזרים ונשנים. לאחר מכן הוצלבו הנתונים של כלל התצפיות וגובשו תמות מרכזיות: תפקיד התלמיד, תפקיד המורה, יחסי מורה-תלמיד, תפקיד בית הספר כמערכת.

ממצאים. תהליך העלאת בעיות אותנטיות מעולם הילדים (ללא קשר, בהכרח, לתחום לימודי) מחזק היבטים דמוקרטיים של חופש ביטוי, יוזמה, השתתפות ותרומה למען הכלל. התלמידים הצליחו להעלות למודעות החברה בה פעלו בפרט, ולחברת בית הספר בכלל, נושאים שהטרידו את מנוחתם תוך תיעול המשאבים העומדים לרשותם לצורך מציאת פתרונות, והבנה כי תהליך ליבון הבעיה והגדרתה הכרחיים לפתרונה. המורים עברו תהליך מורכב, מתסכל לעיתים, של הגדרת תפקידם ממורה יודע כל למנחה ומלווה המעביר את השרביט לידי התלמידים. לסיכום, אזרחות משתתפת ופעילה ניתנת ליישום כבר בגיל צעיר, תוך האזנה לקולם של הילדים כחלק בלתי נפרד מחיי בית-הספר.